

## 6 La gestió del temps quotidià: dificultats d'encaix, escassetat i desigualtats

Sara Moreno Colom

### Abstract

L'escrit exposa els resultats d'una primera anàlisi orientativa de l'estudi de la problemàtica del malestar del temps en les societats occidentals contemporànies. Un malestar que, si bé es va començar a manifestar entre les dones adultes que es troben en règim de doble presència, sembla que cada vegada s'estén més entre diversos col·lectius. En concret, s'analitzen tres aspectes relacionats amb la gestió del temps quotidià: la manca d'encaix entre l'estructura temporal de les societats del benestar i la vida quotidiana de bona part de la ciutadania; la percepció del temps escàs; i la relació entre les desigualtats socials i el temps. En última instància, es vol conèixer a quines persones i de quina manera afecta l'anomenat malestar del temps.



# Índex

<b>Introducció</b>	361
<b>Les dades del Panel de Desigualtats Socials a Catalunya</b>	362
<b>El model d'anàlisi emprat</b>	365
<b>Les dificultats d'encaix</b>	366
<b>L'escassetat de temps</b>	378
<b>Les desigualtats socials i el temps</b>	392
<b>Aproximació tipològica a les estratègies de gestió del temps quotidià</b>	417
· Model 1: disponibilitat i accessibilitat absoluta pel temps de treball domèstic i familiar	418
· Model 2: disponibilitat absoluta pel temps de treball remunerat	419
· Model 3: disponibilitat i accessibilitat absoluta pel temps de treball remunerat	420
· Model 4: doble presència (a)	420
· Model 5. doble presència (b)	421
· Model 6. Triple presència	422
<b>Conclusions</b>	422
<b>Bibliografia</b>	428



## INTRODUCCIÓ<sup>1</sup>

L'objecte d'estudi d'aquest treball és la problemàtica del malestar del temps en les societats occidentals contemporànies. Aquesta problemàtica sorgeix, a final del segle xx, com a denúncia a l'organització social del temps vigent en aquestes societats, que, com apunten diverses veus dins les ciències socials (Bimbi i Capecchi 1986; Balbo, 1987; Torns *et al.* 2002), perjudica especialment les dones que viuen en règim de doble presència. En aquest context, les transformacions socials dels últims anys, i especialment la imposició de l'estratègia de la flexibilitat en el mercat laboral, sembla que està fent extensible l'anomenat malestar del temps a més col·lectius.

Genèricament, es parteix d'un concepte de temps que va més enllà de la seva concepció quantitativa, unificada i lineal. Aleshores, el punt de partida és la consideració de la doble dimensió objectiva i subjectiva d'un concepte que té elements clarament qualitatius i heterogenis. I, per tant, la necessitat de tenir present la relació existent entre el temps i la posició que s'ocupa en l'estructura social, així com l'experiència biogràfica.

Les dades analitzades es presenten com una primera aproximació a l'estudi de les estratègies de gestió del temps quotidià. Més concretament, l'anàlisi s'interroga sobre

---

1. Aquest article és una versió resumida del quart capítol del treball de recerca *La dimensió temporal de la vida quotidiana*, dirigit per la Dra. Teresa Torns i llegit al Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona el juliol de 2004.

l'ús i la distribució del temps quotidià, així com sobre les motivacions, actituds i imaginaris que s'amaguen darrere les estratègies temporals amb relació al que es coneix com les condicions objectives de vida. En definitiva, l'objectiu rau a aprofitar el valor heurístic de la dimensió temporal i avançar, des d'una perspectiva interessada en les desigualtats socials i el benestar quotidià, en la caracterització de les problemàtiques derivades de la gestió del temps quotidià.

## LES DADES DEL PANEL DE DESIGUALTATS SOCIALS A CATALUNYA

Les dades que analitzo procedeixen de la primera onada (2001-2002) del PaD, Panel de Desigualtats Socials a Catalunya. Metodològicament, el PaD es basa en entrevistes personals realitzades als domicilis on es procura entrevistar tots els membres de la llar majors de 15 anys. Pel que fa a la mostra, la primera onada del PaD inclou 1.991 llars, 5.814 individus i 4.589 persones majors de 15 anys entrevistades. La mitjana d'edat del conjunt de persones entrevistades és de 45,61 anys de les quals un 51,2% són dones i un 48,8% homes. Les persones de 16 a 64 anys<sup>2</sup> representen més de la meitat de la mostra, i és el tram 35-49 anys el més important en nombre amb un 21,3%, seguit del tram 50-64 anys amb un 17%, el tram 25-34 anys amb un 16,3% i el tram 16-24 anys amb un 13%. Quasi un 15% dels individus de la mostra tenen menys de 16 anys i un 17,5% són majors de 64 anys (Taula 1).

### Taula 1.

Distribució de la població mostral, per grups d'edat i gènere

	0-4 anys	5-15 anys	16-24 anys	25-34 anys	35-49 anys	50-64 anys	65 anys i més
Home	5,7%	10,0%	13,6%	16,9%	21,7%	17,1%	15,0%
Dona	5,3%	9,0%	12,5%	15,6%	21,0%	16,9%	19,9%
Total	5,5%	9,4%	13,0%	16,3%	21,3%	17,0%	17,5%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

2. En el cas que m'ocupa, analitzo exclusivament la situació de les persones que es troben entre els 16 i els 64 anys, tal i com exposo més endavant.

Pel total de la mostra, una tercera part de les llars està formada per dues persones, un 24% per tres i un 22% per quatre, de manera que la dimensió mitjana de les llars és de 2,82. Les llars uninuclears representen el 70% (d'aquestes un 47% són amb fills i un 23% sense), les llars unipersonals representen un 14% i les llars monoparentals un 10% (vegeu el capítol 5 de C. Trilla i J. Lòpez, en el volum II d'aquesta publicació). Cal fer referència a les diferències que suposen aquestes dades si s'observen per edats, ja que les llars unipersonals creixen fins a un 32% entre els nuclis de més de 65 anys. Les llars monoparentals són especialment importants en el nucli de l'edat adulta (de 35 a 64 anys), i un 86% del total són encapçalades per dones.

En el cas que m'ocupa, analitzo la situació de les persones que es troben en edat laboral (16-65 anys) donada la centralitat que atribueixo al temps de treball remunerat en la definició de les estratègies de gestió temporal. Concretament, les persones entre 16 i 64 anys representen el 67,6% del total de la mostra del PaD, entre les quals el 49,9% són homes i el 50,1% dones, tot i que es dona una presència masculina lleugerament major entre els grups d'edats 16-24 i 25-34 anys. El nivell d'estudis és més baix entre les dones, tal com ho proven els percentatges de les categories estudis primaris (31,9%) i estudis secundaris (31%), a diferència dels homes amb un 32,6% i 37% respectivament. A més, el 14,1% de les dones no té estudis o la primària incompleta enfront de l'11,8% dels homes que es troben en aquesta situació. En canvi, el 23% de dones té estudis universitaris per sobre del 18,5% dels homes (Taula 2).

S'observa que la classe social segueix el mateix patró que el nivell d'estudis tot i que és més baixa entre les dones. Concretament, la classe mitjana propietària representa el 15,5%

**Taula 2.**  
Distribució de la població mostral, per nivell d'estudis

	Sense estudis	Estudis primaris	Estudis secundaris	Estudis universitaris
Home	11,8%	32,6%	37,0%	18,5%
Dona	14,1%	31,9%	31,0%	23,0%
Total	12,9%	32,2%	34,0%	20,8%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

d'homes davant del 9,3% de dones, la classe mitjana assalariada inclou el 30,4% d'homes i el 37,2% de dones i la classe treballadora respon al 47,1% d'homes i el 40,5% de dones. Amb relació a la categoria *altres* hi ha un percentatge més elevat de dones (Taula 3).

### Taula 3.

Distribució de la població mostral, per classe social i gènere

	Classe mitjana propietària	Classe mitjana assalariada	Classe treballadora	Altres
Home	15,5%	30,4%	47,1%	7,0%
Dona	9,3%	37,2%	40,5%	13,0%
Total	12,2%	34%	43,5%	10,3%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

És, però, en la situació laboral on s'observen més diferències de gènere. Doncs bé, el 70,6% d'homes treballa a jornada completa, mentre que en el cas de les dones és un 45,8%. En canvi, pel que fa al treball parcial, s'observa una major presència femenina amb un 11,2% de dones i un 3,4% d'homes. Aquesta tendència es manté amb grau

### Taula 4.

Distribució de la població mostral, per situació laboral i gènere

	Home	Dona	Total
Jornada completa	70,6%	45,8%	58,1%
Temps parcial	3,4%	11,2%	7,3%
Treballa de forma variable	2,8%	5,1%	3,9%
No treballa, busca primera feina	0,3%	0,4%	0,4%
No treballa, busca feina	5,4%	5,0%	5,2%
S'ocupa de les tasques de la casa	0,4%	17,9%	9,2%
Jubilat	4,9%	1,8%	3,3%
Estudiant	7,4%	7,8%	7,6%
Invalidesa laboral	2,1%	1,9%	2,0%
Rendista	--	0,2%	0,1%
Altres situacions d'inactivitat	2,8%	2,9%	2,8%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.



menor entre les persones que treballen de forma intermitent, amb un 5,1% de dones i un 2,8% d'homes. La diferència més gran es dona en el cas de les persones que s'ocupen de les tasques de la llar, amb un 0,4% de casos entre els homes i el 17,9% de dones. En canvi, el 4,8% d'homes estan jubilats i només ho estan un 1,8% de dones. Pel que fa a la resta de categories es dona una tendència força similar entre homes i dones, de manera que prop d'un 5% no treballa però busca feina, el 7,5% està estudiant, un 2% té la invalidesa laboral i quasi un 3% es troba en altres situacions (Taula 4).

## EL MODEL D'ANÀLISI EMPRAT

El model d'anàlisi utilitzat parteix d'una sèrie de preguntes del PaD a partir de les quals construeix el que es pot anomenar un conjunt d'indicadors temporals. La varietat de blocs temàtics que inclou el PaD permet l'elaboració d'aquest conjunt d'indicadors que fan referència a aspectes objectius i alguns de percepció subjectiva. En el cas que m'ocupa, em baso en preguntes dels blocs d'educació, treball productiu i treball domèstic i familiar, i analitzo els indicadors següents:

- les dificultats per compaginar les responsabilitats domèstiques i familiars amb la vida laboral (percepció subjectiva);
- la raó de treballar a temps parcial (valoració subjectiva);
- el nombre d'hores a la setmana que dedica al temps de treball domèstic i familiar (mesura horària del temps);
- la preferència pel temps de treball remunerat segons el salari (valoració subjectiva);
- la raó de no tenir un treball remunerat (valoració subjectiva).

Sóc conscient que, en la mesura que es tracta d'una aproximació quantitativa, l'anàlisi queda limitada per la mesura horària del temps i la dificultat de captar les motivacions, actitud i imaginaris de l'individu a l'hora d'escollir.

El model d'anàlisi proposat preveu l'anàlisi de les estratègies de gestió temporal segons el conjunt d'eixos de desigualtat que travessen l'estructura social. Concretament, em

fixo en la influència de la classe social,<sup>3</sup> el gènere, l'edat, la situació laboral i el nivell d'estudis, com a factors socials que condicionen la capacitat de gestió temporal de les persones. Amb la intenció de fer operatiu el cicle de vida, considerat un factor d'influència, construeixo una nova variable a partir de vincular el gènere amb l'edat. Val a dir que per aquesta qüestió segueixo la proposta metodològica de l'estudi realitzat per Torns *et al.* (2002).

El tractament de les dades s'ha fet a partir de l'encreuament sistemàtic de tres variables, ja que totes les variables apareixen agrupades en funció del gènere. Conscient del risc que pot suposar una anàlisi basada en encreuaments trivariats, per la disminució de la significació de les dades en obtenir grups massa reduïts, he cregut oportú realitzar l'anàlisi des de la perspectiva de gènere. Penso que una anàlisi d'aquestes característiques em pot permetre una millor aproximació a les estratègies de gestió del temps quotidià. Aquestes estratègies intueixo que s'expliquen, en bona mesura, per una complexa interacció entre el gènere, la classe social, l'edat, la situació laboral i el nivell d'estudis.

## LES DIFICULTATS D'ENCAIX

En el context de les transformacions econòmiques i socials de la societat occidental contemporània, la vida quotidiana pot esdevenir un escenari de conflicte en la mesura que s'hi doni una manca d'encaix entre la norma temporal i la subjectivitat temporal. Per aquesta raó, sembla possible plantejar que les dificultats d'encaix varien en funció de la posició que ocupen les persones en l'estructura social, així com de les motivacions, actituds i imaginaris relacionats amb la dimensió temporal de la vida quotidiana.

La pregunta del PaD "té dificultats per compaginar les responsabilitats domèstiques i familiars amb la vida laboral?", permet una primera aproximació a l'anàlisi d'aques-

---

3. Pel que fa a aquesta variable estructural, cal dir que he optat per utilitzar les mateixes categories que proposa el PaD per tal de facilitar l'explotació de les dades estadístiques. En aquest sentit, la classe social apareix agrupada en quatre categories: classe mitjana propietària, classe mitjana assalariada, classe treballadora i altres. Si bé en l'anàlisi poso més èmfasi en les tres primeres donada la seva definició major.

ta manca d'encaix, a partir de la constatació de la seva existència, el seu volum i les característiques dels col·lectius que la viuen. En el cas que m'ocupa, entenc que les responsabilitats domèstiques i familiars impliquen temps de treball domèstic i familiar, i que la vida laboral suposa temps de treball remunerat. Així, l'existència de dificultats posa de relleu la manca d'encaix entre el temps de treball remunerat i el temps de treball domèstic i familiar. Val a dir que es tracta de dades de percepció, de manera que cal tenir present que poden respondre a una sobreestimació o subestimació de la situació personal.

A partir de les dades, es fa palès que un 44% de la població observada manifesta tenir algun grau de dificultat a l'hora de compaginar el temps de treball remunerat amb el temps de treball domèstic i familiar. Més concretament, un 52,7% de dones i un 35,9% d'homes. La consideració del cicle de vida, la classe social, el nivell d'estudis i la categoria professional permet una aproximació més detallada al volum i característiques de les persones que perceben aquestes dificultats a l'hora de gestionar els temps de la vida quotidiana i que, per tant, condicionen les seves estratègies temporals.

Segons el cicle de vida, les dones entre 16 i 24 anys són les que més dificultats tenen per compaginar les responsabilitats domèstiques i la vida laboral, ja que només un 23,3% diu no tenir mai cap problema. Però les dades en nombres absoluts mostren com la xifra de dones del tram 16-24 anys que té un treball remunerat i responsabilitats domèstiques i familiars és molt inferior a la resta de trams d'edat, entre els quals destaca el grup 35-49 anys on el 26,1% respecte del total afirma tenir algun tipus de dificultat enfront del 2,7% del tram 16-24 anys. Pel que fa al valor més alt de manca de dificultats, aquest es troba entre els homes de 50 a 64 anys amb un 81,7% dels casos. Aleshores, si bé entre les dones de 25 a 49 anys disminueix el percentatge relatiu de les categories de dificultat més elevades, entre els homes augmenta el grau de dificultat amb més casos de *moltes vegades*. A grans trets, s'observa que la tendència en funció del cicle de vida és la mateixa en ambdós gèneres, però els percentatges són notablement diferents entre homes i dones. Val a dir que en les franges d'edat que van dels 25 als 49 anys, considerat el període central de l'edat adulta on acostuma a coincidir la major càrrega de treball (remunerat i domèstic/familiar), es dona una divergència menor entre els homes i les dones (Taula 5).

A partir d'aquestes consideracions, sembla possible plantejar dues hipòtesis entorn de l'edat i el factor generacional. D'una banda, el fet que el tram d'edat que va dels 16 als 24 anys és on les persones manifesten tenir més dificultats (cal tenir present que es tracta d'una dada relativa i no absoluta, així doncs, el nombre total d'individus d'aquest grup és inferior al total de les altres edats), permet plantejar la hipòtesi de l'existència del que es pot anomenar la triple presència. Es tractaria d'aquella situació en què les persones han d'assumir les responsabilitats del treball remunerat, el treball domèstic i familiar, i els estudis. De manera que a la càrrega de treball doble se li suma el temps d'estudi i, per tant, es poden accentuar els problemes per compaginar les diverses responsabilitats. En aquest sentit, caldria considerar la importància de compaginar els estudis i el treball remunerat, malgrat la inexistència de càrregues familiars fortes com ara la cura dels fills i les persones adultes dependents. Aquesta situació es donaria entre les persones joves que estudien i treballen, algunes de les quals entrarien al mercat laboral per poder establir la seva llar, i aquest fet sovint podria implicar una sèrie de responsabilitats domèstiques i familiars fins al moment no assumides en la llar d'origen. A més, cal tenir present que els joves representen un dels col·lectius més vulnerables a la flexibilitat i precarietat del mercat laboral, i aquest aspecte podria accentuar les dificultats a l'hora de construir l'estratègia temporal.

D'altra banda, sembla possible considerar el factor generacional com un aspecte que influeix, en diverses direccions, la percepció de les dificultats per compaginar el temps quotidià. L'existència d'una divergència major entre gèneres en les generacions més grans fa pensar en el manteniment d'unes pautes culturals marcades per la divisió sexual del treball, a partir de les quals l'home no percep la seva responsabilitat en el treball domèstic i familiar. Aquest aspecte explicaria l'alt percentatge d'homes majors de 50 anys que afirmen no tenir cap problema per compaginar la vida laboral i la vida familiar. En canvi, la disminució de la divergència entre gèneres en les generacions més joves podria ser un indicador de la lenta, però progressiva, pèrdua de pes de la divisió sexual del treball. Aquesta pèrdua sobretot es faria manifesta amb un canvi de valors fruit de la desnaturalització del model *male breadwinner*. En aquest sentit, les dones joves tindrien una major consciència de la necessitat de redistribuir la càrrega total de treball, i els homes joves una major responsabilitat a l'hora d'assumir les tasques de la llar. A més, sembla possible plantejar el factor generacional pel fet que les gene-

racions més joves han estat educades en un context de canvi econòmic i social en el qual sembla augmentar el malestar del temps. Aquest fet podria arribar a influir en la percepció de les dificultats en la gestió del temps quotidià, donada la manca d'encaix entre la norma temporal i les necessitats temporals de les persones. En aquest sentit, les generacions més grans manifestarien menys dificultats, ja que la forta naturalització de l'organització del temps industrial esdevindria un obstacle per percebre aquesta dificultat d'articulació.

### Taula 5.

Dificultats per compaginar les responsabilitats domèstiques i familiars amb la vida laboral, per el cycle de vida i gènere

	Moltes vegades	Alguna vegada	Poques vegades	Mai
Dona 16-24 anys	30,0%	20,0%	26,7%	23,3%
Home 16-24 anys	6,5%	25,8%	12,9%	48,4%
Dona 25-34 anys	18,9%	24,6%	13,2%	43,4%
Home 25-34 anys	16,9%	22,1%	8,9%	51,2%
Dona 35-49 anys	14,3%	24,8%	13,9%	46,6%
Home 35-49 anys	14,1%	14,4%	12,8%	58,1%
Dona 50-64 anys	8,5%	15,4%	21,3%	54,8%
Home 50-64 anys	3,1%	7,0%	5,8%	81,7%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

Respecte a la influència de la classe social per gènere (Taula 6), s'observa que, per a una bona part de la població, les dificultats varien en funció de la classe social més enllà de les diferències de gènere. A la classe mitjana propietària és on hi ha més diferències entre homes i dones, ja que el 22,4% de dones manifesta tenir dificultats davant del 8,1% d'homes que diu tenir-ne. Aquestes dades fan pensar en la hipòtesi d'una major redistribució de la càrrega total de treball entre els homes i les dones de classe mitjana assalariada i de classe treballadora, donat que mantenen tendències més homògenes. La tendència d'aquestes classes socials reflecteix un lleuger augment del percentatge d'homes en les categories que representen un grau major de dificultat, i una discreta disminució del percentatge de dones amb problemes per compaginar les responsabilitats domèstiques i familiars. Es tracta d'un aspecte que ja ha estat assenyalat en altres

estudis com ara el de Torns *et al.* (2002) on es parla d'una major proximitat entre gèneres en el que anomenen les “noves classes mitjanes”. S'observa, però, que el citat estudi detecta una major divergència entre gèneres respecte a les persones de classe treballadora. Una qüestió, per tant, que caldria seguir explorant per tal d'aclarir-la.

D'altra banda, sembla que cal pensar en la influència de les transformacions que ha experimentat el mercat laboral durant el darrers anys amb el progressiu augment de l'ocupació femenina. Diversos estudis posen de manifest que les dones de classe mitjana són les que han protagonitzat, en gran mesura, aquest fenomen, donat que moltes de les dones de classe treballadora ja estaven en el mercat laboral i s'adaptaven a la norma del temps industrial, malgrat les dificultats que els pogués suposar. Aquest fet podria explicar per què les dones de classe mitjana propietària viuen com a més problemàtica la situació actual amb una percepció major de les dificultats per compaginar el temps de treball domèstic i familiar amb el temps de treball remunerat. Malgrat les diferències en el volum de la població, s'observa que el 22,4% de les dones de classe mitjana propietària afirma tenir *molts problemes* per compaginar el temps de treball remunerat i el temps de treball domèstic i familiar, mentre que en el cas de les dones de classe mitjana assalariada es dóna en un 14,3%, i en el cas de les dones de classe treballadora en un 12,5%. En canvi, els percentatges en la categoria de dificultats *alguna vegada* són inferiors per a les dones de classe mitjana propietària.

Segons C. Sánchez<sup>4</sup> el fet que sigui la classe mitjana propietària la que declara una freqüència més alta de complicacions per compaginar responsabilitats domèstiques i familiars amb la vida laboral, pot respondre a dues raons de caire diferent: a la realitat laboral de la petita i mitjana empresa a Catalunya, i al fet que la classe mitjana propietària es caracteritza per tenir cura tant d'adults (19,24%) com de fills i persones adultes (18,77%), amb una freqüència més alta que la resta de grups socials. Per aquesta raó, C. Sánchez pensa que la compaginació amb l'horari escolar també és més difícil entre les persones de classe mitjana propietària, ja que un 46,09% té dificultats per combinar l'horari laboral amb l'horari escolar, i un 31,44% les tasques domèstiques i familiars.

---

4. Vegeu el capítol 5 d'aquest volum sobre el repartiment del treball domèstic i familiar.

**Taula 6.**

Dificultat per compaginar les responsabilitats domèstiques i familiars amb la vida laboral, per classe social i gènere

	Moltes vegades	Alguna vegada	Poques vegades	Mai
Classe mitjana propietària dona	22,4%	15,5%	17,2%	44,8%
Classe mitjana propietària home	8,1%	11,8%	10,2%	68,3%
Classe mitjana assalariada dona	14,3%	25,1%	15,4%	45,3%
Classe mitjana assalariada home	11,2%	15,8%	10,6%	61,4%
Classe treballadora dona	12,5%	23,3%	13,8%	49,8%
Classe treballadora home	13,3%	14,3%	8,6%	62,0%
Altres dona	10,0%	5,0%	35,0%	50,0%
Altres homes	--	36,4%	18,2%	45,5%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

Val a dir, però, que aquestes dades es refereixen a les persones de cada classe social en general, sense tenir present les diferències entre classes segons el gènere.

D'altra banda, aquestes dades semblen contràries al que s'afirma en l'estudi de T. Torns *et al.* (2002) respecte a les dones de les anomenades "noves classes mitjanes urbanes" entre les quals sembla produir-se un cert fenomen d'ocultació del treball domèstic i familiar, a diferència de les dones de classe treballadora. Però, es tracta d'un estudi que inclou una aproximació qualitativa a l'anàlisi dels imaginaris col·lectius vigents entorn de la distribució del treball entre homes i dones. En aquest sentit, les dades no són comparables amb l'aproximació empírica de caràcter quantitatiu que estem fent, a més de les ja esmentades diferències respecte a la definició de la variable classe social.

La consideració de la categoria professional permet seguir aprofundint en la caracterització de les persones que manifesten tenir algun tipus de dificultat per gestionar el temps quotidià. S'observa que la categoria de tècnic alt és la que acumula un percentatge més elevat de dificultat, tant pel cas dels homes com pel de les dones, sobretot entre les persones que diuen tenir alguna dificultat per compaginar ambdues responsabilitats (un 17,8% d'homes i un 33,3% de dones). A més, els valors de les categories professionals de tècnic alt, director i treballador de serveis qualificats ocupen el segon lloc

en termes de dificultat en ambdós gèneres. Contràriament, els valors més baixos, pel que fa a l'existència de dificultat, responen a les categories d'altres administratius i treballador agrari també per ambdós gèneres. Per tant, s'observa que dins del mercat laboral són les persones que ocupen els llocs de treball més qualificats les que diuen tenir *més dificultats* per compaginar el temps de treball domèstic i familiar amb el temps de treball remunerat. Altres estudis posen de relleu aquesta diferència a partir de la qual sembla possible afirmar que com millor és la situació de la persona dins del mercat laboral més consciència té de les problemàtiques de gestió del temps. En aquest sentit, l'estudi *Working in Britain* (AADD, 2000) apunta que l'augment del descontentament amb les hores treballades és més evident entre els grups d'executius, tècnics i professionals. Val a dir però, que el mateix estudi destaca el malestar de les dones ocupades en treballs no qualificats.

De fet, les dades posen de manifest algunes diferències entre gèneres segons la categoria professional, de manera que les dificultats entre els homes varien en funció del sector d'activitat i les qualificacions (Taula 7a). Concretament, es donen valors alts entre els treballadors de serveis, encarregats i comercials, i valors baixos entre els treballadors dels sectors industrial i agrari. Aquest aspecte permet plantejar la hipòtesi de les diferències en el temps de treball remunerat en funció del sector d'activitat. D'una banda, és possible pensar que en els sectors econòmics tradicionals, l'agrari i l'industrial, es dona una major naturalització de la norma temporal del temps industrial, a diferència del sector serveis que es caracteritza per una major diversitat i flexibilitat horària que dificultaria les estratègies de gestió temporal de les persones ocupades. Tanmateix, des de la sociologia del treball s'ha posat de manifest que la flexibilitat i precarietat del mercat laboral afecta tots els sectors d'activitat, i entre aquests la indústria és una de les grans perjudicades, sobretot en les àrees de producció on es dona molta rotació de torns. Aleshores, sembla necessari pensar que les diferències entorn de la categoria professional tenen a veure amb aspectes de percepció. En aquest sentit, es podria pensar que entre els treballadors del sector industrial i agrari, sovint de classe treballadora, existeix una forta interiorització de les pautes culturals que es desprenen de l'anomenat model *male breadwinner*. En canvi, els homes amb càrrecs mitjans ocupats en el sector serveis tindrien una percepció major de les responsabilitats domèstiques i familiars, la qual cosa els portaria a manifestar més dificultats a l'hora de gestionar el temps



quotidià, més enllà de la flexibilitat i desregulació del temps de treball pròpia d'aquest sector. Sembla pertinent relacionar aquestes categories professionals amb homes de classe mitjana assalariada, la qual cosa fa palesa la necessitat de considerar altres factors més enllà de les condicions laborals pròpies del lloc de treball en funció del sector.

En canvi, entre les dones, no s'observa aquesta diversitat de percepció amb relació a la categoria professional, ja que més de la meitat de les dones afirma tenir dificultats per compaginar el temps de treball domèstic i familiar amb el temps de treball remunerat. De fet, es tracta d'un fenomen que sembla respondre a la tendència homogeneïtzadora, fruit de la situació laboral, que es dona entre les dones ocupades. Malgrat aquesta homogeneïtat, destaca el grau de dificultats de les dones amb càrrecs alts, directores i comercials entre les quals més del 20% diu tenir *moltes dificultats*, enfront de les treballadores de la indústria i serveis qualificades i no qualificades, que majoritàriament diuen tenir *algunes o poques dificultats* (Taula 7b). Novament, aquestes dades semblarien contradictòries amb la hipòtesi que entre les dones de les “noves classes mitjanes urbanes” es dona una certa ocultació del treball domèstic i familiar, mentre que les dones de classe treballadora són les que més reconeixen la doble identitat productiva i

### Taula 7a.

Dificultats per compaginar les responsabilitats domèstiques i familiars amb la vida laboral, per categoria laboral dels homes

	Moltes vegades	Alguna vegada	Poques vegades	Mai
Director o gerent	13,9%	13,0%	15,7%	57,4%
Tècnic alt	15,0%	17,8%	12,1%	55,1%
Tècnic mitjà	11,6%	9,8%	8,9%	69,6%
Altres administratius	--	8,3%	4,2%	87,5%
Comercial	12,2%	19,5%	12,2%	56,1%
Encarregat	15,8%	19,3%	7,0%	57,9%
Treballador de la indústria qualificat	12,6%	16,8%	6,3%	64,2%
Treballador de la indústria no qualificat	8,3%	16,7%	8,3%	66,7%
Treballador de serveis qualificat	14,7%	14,0%	12,4%	58,9%
Treballador de serveis no qualificat	6,7%	15,6%	11,1%	66,7%
Treballador agrari	3,8%	7,7%	11,5%	76,9%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

reproductiva (T. Torns *et al.*, 2002). En qualsevol cas, es tracta d'una qüestió que caldrà tenir present i aprofundir de cara a la realització d'altres estudis.

### Taula 7b.

Dificultats per compaginar les responsabilitats domèstiques i familiars amb la vida laboral, per categoria laboral de les dones

	Moltes vegades	Alguna vegada	Poques vegades	Mai
Directora o gerent	22,2%	22,2%	13,3%	42,2%
Tècnica alta	20,0%	33,0%	12,0%	35,0%
Tècnica mitjana	13,5%	19,2%	20,5%	46,8%
Altres administratives	7,2%	20,3%	14,5%	58,0%
Comercial	33,3%	6,7%	10,0%	50,0%
Encarregada	7,4%	25,9%	7,4%	59,3%
Treballadora de la indústria qualificada	18,0%	23,0%	9,8%	49,2%
Treballadora de la indústria no qualificada	17,5%	22,5%	15,0%	45,0%
Treballadora de serveis qualificada	12,0%	25,3%	16,3%	46,4%
Treballadora de serveis no qualificada	12,9%	20,1%	18,0%	48,9%
Treballadora agrària	10,0%	10,0%	10,0%	70,0%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

Les dades que fan referència al nivell d'estudis permeten aprofundir en la qüestió de la percepció temporal en ambdós gèneres. El cas és que a mesura que augmenta el nivell d'estudis de les persones, augmenta la percepció de les dificultats per compaginar les responsabilitats domèstiques i familiars amb la vida laboral. Tanmateix, sembla necessari parlar d'una paradoxa en aquest sentit respecte a les conseqüències que aquest fet suposa per a les dones i per als homes. Si bé l'augment progressiu de la percepció de les dificultats en el cas de les dones aniria acompanyat d'una major consciència de la necessitat de redistribuir la càrrega total de treball, en el cas dels homes sembla que suposa una major percepció i assumpció de les responsabilitats del treball domèstic i familiar.

Les diferències més grans per gènere es donen entre les persones sense estudis, mentre que els valors de les persones amb estudis secundaris són els que mostren un grau menor de divergència entre homes i dones i, per tant, una tendència més homogenia. Tot i així, és entre el col·lectiu de persones amb estudis secundaris on es donen els valors més alts de *moltes dificultats* per compaginar el temps de treball remunerat i el temps de treball domèstic i familiar. En canvi, són les dones amb estudis universitaris les que quantitativament manifesten tenir més dificultats, independentment de la freqüència de les dificultats, amb més del 60% dels casos (Taula 8).

### Taula 8.

Dificultats per compaginar les responsabilitats domèstiques i familiars, per nivell d'estudis i gènere

	Moltes vegades	Alguna vegada	Poques vegades	Mai
Dona sense estudis	14,1%	17,6%	14,1%	54,1%
Home sense estudis	8,7%	4,3%	2,9%	84,1%
Dona estudis primaris	11,8%	19,0%	12,9%	56,3%
Home estudis primaris	10,3%	12,1%	10,0%	67,6%
Dona estudis secundaris	19,7%	22,8%	13,8%	43,7%
Home estudis secundaris	12,9%	19,7%	9,4%	57,9%
Dona estudis universitaris	13,4%	27,1%	20,4%	39,1%
Home estudis universitaris	13,0%	14,3%	13,4%	59,3%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

Aleshores, s'observa que la variable nivell d'estudis permet aprofundir en la caracterització de les estratègies temporals ja que posa de manifest diferències internes entre el col·lectiu dels homes i el de les dones. Es tracta de diferències que segueixen una mateixa tendència, malgrat que els percentatges són diferents entre ambdós gèneres. A partir d'aquestes dades és possible plantejar la hipòtesi que les dificultats per compaginar les responsabilitats domèstiques i familiars amb la vida laboral varien en funció de la percepció i el significat atribuït al temps de treball remunerat i al temps de treball domèstic i familiar, i el nivell d'estudis és un indicador que condiciona fortament.

A tall de síntesi, s'observa que les dades analitzades posen de manifest l'existència d'una manca d'encaix entre l'estructura temporal d'una societat occidental com la catalana i la vida quotidiana de bona part de la seva ciutadania. Més concretament, sembla que es tracta d'un fenomen que afecta, segons dades de percepció, quasi la meitat de la població en edat laboral. Tanmateix, la percepció de dificultats a l'hora de compaginar el temps quotidià sembla que no respon a un perfil concret, sinó que abasta una heterogeneïtat de situacions. En aquest sentit, es confirmaria la tesi defensada en la recerca de Torns *et al.* (2002) entorn de l'heterogeneïtat de la presència doble com una de les característiques més destacades. En el cas que m'ocupa, seria possible afirmar que aquesta heterogeneïtat representa una manifestació del ventall d'estratègies de gestió temporal, algunes de les quals es distanciarien del model *male breadwinner*. Doncs bé, en la mesura que es dona una manca d'encaix entre l'organització social del temps vigent i la subjectivitat individual és possible parlar d'una disminució de la influència de les pautes socioculturals, subjacents en el model citat, en la gestió del temps quotidià.

A més, sembla que es constata la influència del cicle de vida, la classe social, la categoria laboral i el nivell d'estudis en les dificultats per gestionar el temps quotidià. D'aquesta manera, es fa palesa la necessitat de considerar les diferències entre les persones més enllà de les desigualtats de gènere marcades per la divisió sexual del treball. En aquest sentit, s'observa que entre el col·lectiu de dones es dona una major diversitat en funció d'aquest conjunt de variables estructurals en comparació amb el col·lectiu dels homes. Així, entre les dones, les joves de categoria professional qualificada (tècnica mitjana-alta o directiva), de classe mitjana propietària i les que tenen estudis universitaris són les que manifesten un major grau de dificultats per articular el temps quotidià. En canvi, en el cas dels homes, s'observa que els que tenen més de 50 anys, treballadors agraris, de la indústria o serveis no qualificats i els de classe mitjana propietària són els que menys dificultats manifesten a l'hora de compaginar el temps de treball remunerat i el temps de treball domèstic i familiar. Altrament, s'observa un major grau de proximitat entre el comportament de dones i homes de classe mitjana assalariada, fet que qualifico com a paradoxa en epígrafs anteriors, ja que la major percepció de les dificultats suposa per a les dones la necessitat de delegar responsabilitats domèstiques i familiars, i pels homes la necessitat d'assumir-les.

Val a dir, però, que aquestes dades mereixen un tractament específic i amb més profunditat pel que fa a la percepció i significat de la dimensió temporal de la vida quotidiana. El cas és que la manca de dificultats pel perfil d'home descrit en el paràgraf anterior, segurament respon al fet que no percep la responsabilitat i significat del temps de treball domèstic i familiar. En aquest sentit, les dades aporten prou elements per pensar que bona part de les dificultats que actualment es donen en la societat a l'hora de construir l'estratègia de gestió temporal tenen al darrere la divisió sexual del treball. Tanmateix, s'observa que les persones amb un nivell d'estudis alt, de classe mitjana i ocupades en professions més qualificades tendeixen a tenir més consciència de la necessitat de compaginar la vida laboral i la vida familiar. Aquestes dades fan pensar que a mesura que augmenta el nivell de vida augmenta el valor del temps més enllà del temps de treball remunerat, i per tant, la demanda de més temps de vida i benestar quotidià.

Per aquesta raó, penso que cal posar un èmfasi especial en dos aspectes. D'una banda, sembla necessari tenir present el que anomeno el factor generacional donada la seva influència en la capacitat per qüestionar l'organització del temps actual i les pautes culturals establertes. És a dir, en bona mesura, les generacions més grans prenen com a referent el model temporal industrial "normalitzat" construït sobre la divisió social i sexual del treball, a diferència de les generacions més joves educades en uns altres paràmetres. Per bé que no es tractaria d'un canvi cultural radical en l'organització del temps social, sinó d'un augment progressiu de la sensibilitat respecte al malestar del temps en la societat complexa.

D'altra banda, es posa de manifest la necessitat de considerar la importància de la percepció i el significat atribuïts als temps, en el cas que m'ocupa, per al reconeixement del temps de treball domèstic i familiar, i les responsabilitats que suposa més enllà de la divisió sexual del treball. En aquest sentit, l'absència de dificultats manifestes per compaginar el temps quotidià per part d'algunes dones no implica, forçosament, la inexistència de problemes a l'hora de compaginar el temps de treball remunerat i el temps de treball domèstic i familiar. Doncs bé, senzillament pot respondre a la manca de consciència de les responsabilitats domèstiques i familiars que s'executen com a "naturals" sense replantejar-ne la responsabilitat ni distribució temporal. Sembla

pertinent plantejar la hipòtesi de la normalització del model *male breadwinner* on els homes són els encarregats de portar els diners a casa, i les dones adultes d'assumir les responsabilitats del treball domèstic i familiar que implica una estructura temporal rígida. En canvi, els homes amb més nivell d'estudis tindrien una major percepció de les responsabilitats que implica el temps de treball domèstic i familiar, i la necessitat de distribuir-lo amb la parella.

## L'ESCASSETAT DE TEMPS

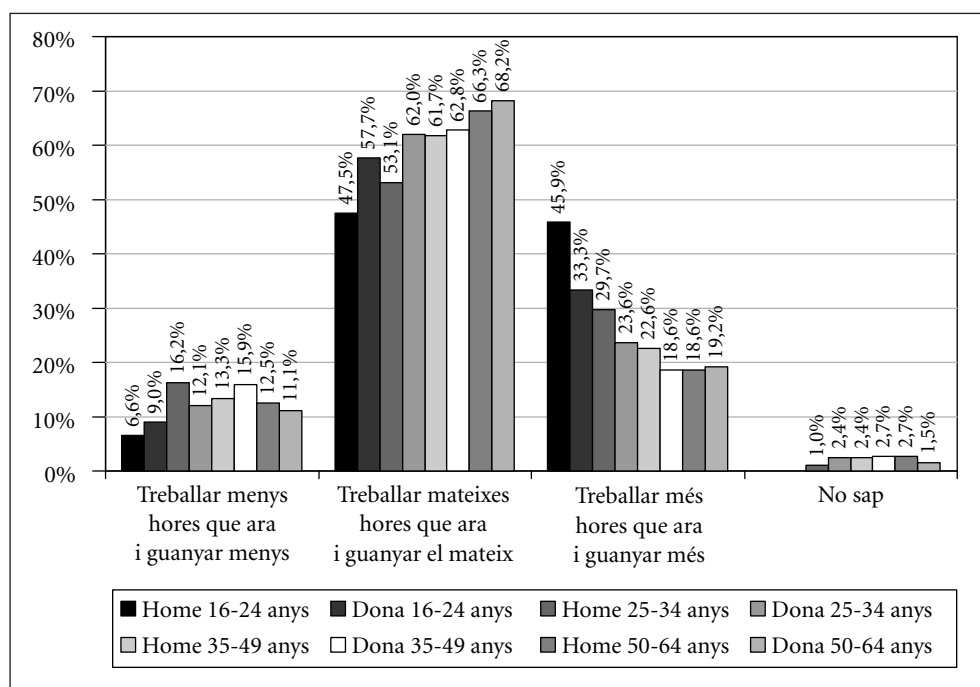
El temps es percep com un bé escàs en la societat occidental contemporània, per bé que l'escassetat de temps no es manifesta d'igual manera entre totes les persones. Amb l'objectiu de realitzar una primera aproximació empírica a aquesta qüestió, analitzo dues preguntes del PaD que permeten la construcció d'indicadors entorn del valor del temps i el projecte de vida. Tal com apunten diverses veus, en la mesura que es percep el temps com un bé escàs augmenta la necessitat de fer-ne un ús productiu i planificar el futur per tal d'evitar malgastar-lo (Nowotny, 1992; Luhmann, 1992). La hipòtesi que mantinc és que en la societat occidental contemporània conviuen dues concepcions del temps que condicionen i modelen les estratègies temporals quotidianes de les persones. D'una banda, el temps entès com a mercaderia i subjecte a l'equació temps-diner on el guany econòmic limita l'horitzó temporal al present, i d'altra banda, la concepció del temps com a bé escàs que es regeix per l'equació cost-benefici a través de la qual es busca maximitzar l'ús del temps amb una perspectiva encarada al futur. Per tant, el que vull analitzar és quina relació existeix entre ambdues concepcions del temps i els condicionants socials de l'estructura social.

En primer lloc, em fixo en la pregunta entorn de les preferències del treball remunerat amb relació al guany econòmic, per tal d'identificar el predomini del valor del temps com a mercaderia o com a bé escàs segons els eixos de desigualtat social assenyalats. Entenc que la preferència de *treballar més i guanyar més diners* pot ser un indicador de la concepció del temps-diner, i, al contrari, la preferència de *treballar menys i guanyar menys diners* representaria un indicador de la concepció basada en l'equació cost-benefici.

Respecte al cicle de vida, s'observa que a mesura que augmenta l'edat augmenta la satisfacció amb la situació actual i disminueix el percentatge de casos que preferirien *treballar més hores i guanyar més diners*. Si bé és una tendència que es dona en ambdós gèneres, els percentatges són diferents entre homes i dones, així, els primers manifesten una menor satisfacció amb la situació actual. Tanmateix, cal destacar que el valor més alt de casos que preferiria *treballar menys hores que ara i guanyar menys diners* respon als homes de 25 a 34 anys amb un 16,2%, seguit de les dones de 35 a 49 anys amb un 15,9% (Gràfic 1). Aquesta darrera dada és probable que respongui a la problemàtica associada al règim de doble presència molt propi entre les dones d'aquesta edat. Una situació en què la responsabilitat de la càrrega total de treball pot implicar un valor

### Gràfic 1.

Preferències pel treball remunerat, per el cicle de vida i gènere



Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

major del temps més enllà del mercat laboral i una major percepció del malestar del temps. Aquest aspecte permetria pensar en un predomini de la concepció del temps com a bé escàs en la modulació de l'estratègia temporal. A partir d'aquestes dades, sembla possible plantejar la hipòtesi entorn de l'evolució del significat atribuït al temps quotidià en funció de l'etapa del cicle de vida de les persones. De manera que les preferències de les franges d'edat més joves es debatrien entre el manteniment de la situació actual o l'augment del temps de treball remunerat amb un significat del temps directament associat a l'equació temps-diners. En canvi, en els trams d'edat més grans les preferències serien més heterogènies, malgrat que majoritàriament es prefereix el manteniment de la situació actual, es dona una major diversitat en el significat subjectiu atribuït al temps.

Com s'ha vist en l'apartat anterior, el nivell d'estudis actua com una variable explicativa de les diferents percepcions respecte al temps quotidià. A partir d'aquesta, novament es posa de manifest una major heterogeneïtat entre les dones que entre els homes pel que fa al valor del temps de treball remunerat, sobretot en els nivells d'estudis extrems. Així, les dones sense estudis són les que menys satisfetes estan amb la seva situació actual, entre les quals un 37,2% preferiria treballar més i guanyar més diners. Les dones amb estudis primaris i secundaris, pràcticament tenen els mateixos valors de preferències, i són els casos que més satisfacció manifesten amb la situació actual. En canvi, en el cas dels homes són els que tenen estudis universitaris els que mostren una major preferència per la situació actual, mentre que els valors més baixos es donen entre els d'estudis secundaris. En aquest sentit, s'observa una divergència de preferències en funció del gènere, excepte en el cas de les persones amb estudis universitaris (Taula 9).

En síntesi, les persones sense estudis són les que manifesten més la preferència de treballar més hores que ara i guanyar més diners, i les persones amb estudis universitaris són les que més preferència manifesten de *treballar menys hores que ara i guanyar menys*. En aquest sentit, cal tenir present que les persones amb nivell d'estudis baix és molt probable que tinguin ocupacions amb salaris més baixos en comparació amb les persones amb més estudis ocupades en llocs de treball d'escala salarial superior. Per aquesta raó, sembla necessari aprofundir en les condicions de vida material de les persones per tal d'obtenir més elements a l'hora de relacionar el nivell d'estudis i el valor



del temps. Si es considera que el poder adquisitiu està lligat al nivell d'estudis, sembla pertinent plantejar la hipòtesi que com més baix és el nivell d'estudis, més condicionat està per l'equació temps-diner el valor atribuït al temps. En canvi, entre les persones amb un nivell d'estudis més alt la percepció del temps estaria més desvinculada de la jornada laboral i, en definitiva, del temps de treball remunerat ja que es valoraria el temps a partir de paràmetres més enllà dels estrictament monetaris. Aleshores, seria entre aquest conjunt de persones que es faria més manifesta l'escassetat de temps i la tendència a la planificació.

### Taula 9.

Preferències d'homes i dones pel treball remunerat, per nivell d'estudis

	Treballar menys hores que ara i guanyar menys	Treballar mateixes hores que ara i guanyar mateix	Treballar més hores que ara i guanyar més	No sap
Home sense estudis	3,3%	57,8%	36,7%	2,2%
Dona sense estudis	8,5%	45,7%	37,2%	8,5%
Home estudis primaris	13,3%	60,1%	24,2%	2,4%
Dona estudis primaris	10,2%	66,2%	21,5%	2,0%
Home estudis secundaris	12,5%	56,5%	29,2%	1,7%
Dona estudis secundaris	11,9%	65,5%	21,0%	1,5%
Home estudis universitaris	17,3%	61,3%	19,9%	1,5%
Dona estudis universitaris	18,4%	61,8%	19,0%	0,9%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

La classe social també actua com una variable que condiciona el valor del temps. Doncs bé, els homes de classe treballadora representen el valor més alt de casos que preferiria *treballar més i guanyar més*, i les dones de classe mitjana propietària representen els valors més alts de persones que voldrien *treballar menys i guanyar menys*. S'observa que entre les classes mitjanes pràcticament es donen les mateixes preferències amb una major divergència segons el gènere en la classe mitjana propietària que l'assalariada, i són les persones de classe treballadora les que manifesten més preferència per *treballar més i guanyar més* amb un grau de divergència entre gèneres pròxim al de la classe mitjana assalariada (Taula 10).

De nou, a la llum d'aquestes xifres, cal tenir present les condicions materials de vida de les persones amb relació als salaris a l'hora de definir les preferències respecte al temps de treball remunerat. En el cas de la classe social sembla més pertinent parlar de les diferències salarials, i per tant, tenir en compte la seva influència en la percepció i el significat del temps quotidià que condiciona les estratègies de gestió temporal. Tanmateix, s'observen algunes petites diferències entre les classes mitjanes prou interessants per destacar-les. El cas és que el 14,9% d'homes de classe mitjana assalariada manifesta preferir *treballar menys i guanyar menys* enfront del 12,3% d'homes de classe mitjana propietària, i la situació és a la inversa en el cas de les dones. En aquest sentit, sembla possible plantejar la hipòtesi entorn de les diferències en la disponibilitat laboral i el valor dels diners. D'una banda, els homes de classe mitjana propietària, majoritàriament petits empresaris, estarien més condicionats pel valor dels diners que els homes de classe mitjana assalariats i amb un sou fix cada més. D'altra banda, en el cas de les dones de classe mitjana propietària i assalariada no es donaria tant aquesta distinció en funció de la situació laboral, ja que majoritàriament ambdues es troben en condició d'assalariades.

A grans trets, s'observa que més del 50% de la població està satisfeta amb la seva situació actual, i aquest aspecte posa de manifest la centralitat del temps de treball remunerat en les estratègies de gestió temporal de les persones, donada la naturalització de l'orga-

### Taula 10.

Preferència d'homes i dones pel treball remunerat, per classe social

	Treballar menys hores que ara i guanyar menys	Treballar mateixes hores que ara i guanyar mateix	Treballar més hores que ara i guanyar més	no sap
Home classe mitjana propietària	12,3%	65,6%	20,8%	1,4%
Dona classe mitjana propietària	16,8%	58,4%	20,8%	4,0%
Home classe mitjana assalariada	14,9%	60,1%	23,8%	1,3%
Dona classe mitjana assalariada	15,4%	65,5%	18,2%	0,9%
Home classe treballadora	12,4%	55,7%	29,6%	2,3%
Dona classe treballadora	9,4%	63,4%	24,9%	2,4%
Home altres	16,7%	55,6%	27,8%	0,0%
Dona altres	13,6%	36,4%	50,0%	0,0%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

nització industrial del temps basada en la jornada laboral. Les persones més satisfetes amb la situació actual són les del tram d'edat 50-64 anys amb estudis universitaris, tant pel que fa al cas dels homes com per a les dones. En aquest sentit, es poden plantejar dos factors que explicarien aquestes dades. D'una banda, el factor salarial donada la satisfacció amb el salari propi d'un lloc de treball qualificat amb relació al temps que s'hi dedica. D'altra banda, el factor generacional pel fet que es tractaria d'una etapa del cicle de vida en què les expectatives professionals i els projectes de vida no són tan ambiciosos com en els trams d'edat més joves. Per bé que aleshores, caldria analitzar a quines expectatives de futur es vincula la concepció del temps com a mercaderia.

S'observa que són més abundants els casos en què es preferiria *treballar més i guanyar més* que aquells en què es preferiria *treballar menys i guanyar menys*. Aleshores, sembla convincent la hipòtesi de la centralitat del temps de treball remunerat com un mitjà per guanyar diners que portaria implícit el valor del temps-mercaderia, sobretot entre les persones joves, sense estudis i pocs recursos econòmics. Concretament, pel que fa al cas del tram d'edat 16-24 anys s'observa una diferència amb relació al gènere, ja que són els homes els que més preferirien *treballar més i guanyar més*. Aquest aspecte es podria connectar amb el que ja he apuntat al voltant del retorn dels valors propis del model *male breadwinner*, donat que els homes joves assumirien el paper de portadors de diners a casa. En canvi, entre les dones joves, semblaria que existeix una major conformitat que es podria explicar per un projecte de vida orientat fora del mercat laboral a la llarga i una menor capacitat de decisió a l'hora de gestionar el temps quotidià. Tot i així, es tracta d'una qüestió que caldria aprofundir, per tal de precisar fins a quin punt respon a un retorn o a la normalització del model *male breadwinner*.

Altrament, s'observa una tendència entre les persones amb més nivell d'estudis a preferir *treballar menys i guanyar menys diners* i, per tant, a mantenir una concepció del temps com a bé escàs. Per bé que caldria tenir en compte la relació del nivell d'estudis amb l'escala salarial com a garantia d'estabilitat econòmica, sembla confirmar-se la importància del nivell cultural amb relació a l'escassetat de temps.

A més, s'observa una relació entre la insatisfacció amb la situació actual i el significat i valor del temps estretament relacionat amb l'equació temps-diner, ja que en tots els

casos que disminueixen els valors de la preferència per la situació actual augmenten els valors per la preferència de *treballar més i guanyar més*. En canvi, en aquells casos en què el percentatge de satisfacció amb la situació actual és superior augmenta el percentatge de casos que preferirien *treballar menys i guanyar menys*. Així doncs, sembla complir-se la hipòtesi entorn de la relació de l'estabilitat econòmica i el nivell cultural amb la concepció del temps escàs, ja que la inestabilitat econòmica i el nivell d'estudis baix explicarien el manteniment de l'equació temps-diner en la modulació de les estratègies temporals quotidianes.

La segona pregunta del PaD, a partir de la qual es pot realitzar una aproximació al significat i valor atribuït al temps quotidià i modulador de les estratègies de gestió temporal, demana les raons per les quals no es treballa a temps complet.<sup>5</sup> Si s'entén que la norma temporal passa per tenir una feina a jornada completa, l'anàlisi dels casos en què no se segueix aquesta pauta pot aportar pistes entorn de la caracterització d'aquelles persones per a les quals la jornada laboral no esdevé l'eix central de l'estratègia de gestió temporal. En la mesura que es coneguin els motius es podrà aprofundir en la concepció del temps que hi ha darrere d'aquesta situació. Per bé que no és possible associar la centralitat de la jornada laboral en l'estratègia de gestió temporal a la concepció del temps-diner, aquesta pregunta permet aproximar-se al projecte de vida que guia les estratègies de gestió temporal. Doncs bé, facilita dades respecte a la dimensió disponibilitat / no disponibilitat en el mercat laboral.

Amb relació al cicle de vida, s'observa que més enllà dels 25 anys (edat màxima en què la raó majoritària són els estudis), les estratègies es diversifiquen en funció del gènere. En el cas dels homes, els estudis es mantenen com una raó important, juntament amb la manca d'una oferta de la feina actual per treballar a jornada completa i la malaltia o discapacitat amb un 12,9%. En canvi, entre les dones de més de 24 anys les feines de la llar i cura esdevenen la raó principal. Val a dir que aquesta raó disminueix de manera considerable en les dones de 50 a 64 anys, una vegada superada l'etapa del cicle de vida on s'acumulen les responsabilitats reproductives i productives. Paral·lelament, igual

---

5. De fet, es tracta d'una pregunta que inclou l'Enquesta de Població Activa (EPA) per a l'Estat espanyol, o bé l'Eurostat per a Europa.

que en el cas dels homes, la segona raó amb més percentatge és el fet de no tenir una oferta per treballar a temps complet en la feina actual, i aquesta és una de les raons principals entre les persones de més de 50 anys. Cal destacar que entre els homes que es troben en la franja de l'edat adulta (35-64 anys) més d'un 25% dels que no treballen a temps complet és perquè no vol. En canvi, pel cas de les dones aquesta raó esdevé mínimament significativa en el tram 50-64 anys. D'altra banda, entre els homes d'edat adulta es donen molts casos en què es considera que sí que es treballa a temps complet, raó inexistent entre les dones.

A partir d'aquestes dades es pot plantejar la hipòtesi que el cicle de vida influeix la trajectòria laboral de les persones, sobretot la de les dones, la qual cosa suposaria el manteniment del model *male breadwinner*. Més concretament, l'estudi de C. Sánchez al capítol 5 d'aquest volum posa de manifest que el 19,7% de la població observada en el PaD ha reduït la jornada laboral per poder tenir cura dels seus fills, a més del 5,4% que ha abandonat el mercat laboral per tenir cura d'alguna persona gran o malalta. S'observa que es tracta d'una estratègia majoritàriament femenina (29,2%), malgrat que també hi ha casos d'homes que han reduït la jornada laboral per tenir cura dels fills (6,2%). Es manté la diferència en el cas de tenir cura d'una persona gran o malalta, tot i que disminueixen les diferències. A més, l'anàlisi de C. Sánchez en l'estudi esmentat apunta que són les llars amb fills menors de tres anys on més es dona la reducció de jornada laboral per poder tenir cura dels fills i les filles, on més de la meitat de les dones han reduït la jornada laboral (52,9%), enfront del 17,1% d'homes.

S'observa que es donen més casos de treball a temps parcial entre els homes del tram d'edat de 16 a 24 anys (35,4%), i aquesta xifra disminueix a mesura que augmenta l'edat fins a l'11,5% en el tram 50-64 anys. Es fa palesa la poca acceptació del temps de treball parcial a l'Estat espanyol, tal i com mostren les dades de l'EPA, amb un alt percentatge de gent que prefereix treballar a temps complet, superior en el cas dels homes. En aquest sentit, s'apunta que la majoria de persones que realitzen el seu treball a temps parcial a l'Estat espanyol ho fan de manera involuntària donades les demandes de l'empresa, molt relacionades amb el sector i el tipus d'activitat. Aleshores, en comparació amb la resta de trams d'edat, es pot relacionar l'alt percentatge de treball a temps parcial entre els joves amb la inestabilitat laboral. De manera que els joves tindrien menys

capacitat de decisió respecte al temps de treball remunerat, ja que es tracta d'un dels col·lectius més vulnerables a la flexibilitat i precarietat del mercat laboral.

En el cas de les dones, s'observa la tendència inversa a la dels homes, de manera que a mesura que augmenta l'edat augmenta el percentatge de treballadores a temps parcial, aspecte que sembla paral·lel a l'augment de les càrregues familiars (Taula 11). El cas és que entre les dones més joves de 16 a 24 anys, i a partir dels 50 anys, més del 30% voldria una feina a jornada completa.

Aquestes dades posen de relleu la realitat del treball a temps parcial a l'Estat espanyol com una modalitat de poc èxit i feminitzada. A partir de les dades de l'EPA i l'enquesta de l'*European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions* (Fagan *et al.*, 2001) s'observa que només el 8% de persones ocupades a l'Estat espanyol ho estan a temps parcial, de les quals el 85% són dones. Segons aquest estudi la menor preferència espanyola pel treball a temps parcial estaria relacionada amb l'existència del model *male breadwinner / limited part-time*, que també permetria explicar la baixa taxa d'ocupació femenina i l'alta taxa d'atur femení. Concretament, aquest model es dona en països amb un Estat de benestar dèbil, sobretot respecte al suport a les famílies, que fa extensible la dependència en les xarxes familiars de suport. A més, aquests països acostumen a tenir un sistema econòmic caracteritzat per l'existència d'economia informal, més tradició de negocis familiars i unes taxes d'ocupació limitades respecte al treball a temps parcial. Per aquestes raons, en els països on es dona aquest context, sovint les preferències de les dones respecte al temps de treball remunerat es debaten entre un treball remunerat a temps complet o no treballar. Aquesta estratègia respondria a un càlcul més propi del temps escàs i, per tant, al balanç entre el cost i el benefici.

La classe social actua com a variable que permet precisar algunes diferències en les estratègies de gestió temporal de les persones treballadores a temps parcial. En primer lloc, s'apunta que bàsicament són les dones de classe mitjana propietària i classe treballadora les que treballen a temps parcial motivades per les feines de la llar i cura, a diferència de les dones de classe mitjana assalariada que ho fan perquè estudien, o bé perquè la mateixa feina no els ofereix una jornada completa. Així, s'observa un comportament més homogeni entorn del model *male breadwinner* entre les dones de

**Taula 11.**

Raó d'homes i dones per no treballar a temps complet segons el cicle de vida

Sexe + grup d'edat	No ha trobat feina a jornada completa	Aquesta mateixa feina no li ofereix més hores	Estudis	Feines de la llar i cura	Malaltia o discapacitat	No vol	Considera que sí que treballa jornada completa	Altres
Home 16-24	17,6%	8,8%	58,8%	5,9%	--	5,9%	2,9%	--
Dona 16-24	16,0%	14,0%	52,0%	10,0%	--	6,0%	--	2,0%
Home 25-34	--	29,0%	25,8%	0,0%	12,9%	12,9%	6,5%	12,9%
Dona 25-34	7,4%	22,1%	4,4%	47,1%	--	10,3%	--	5,9%
Home 35-49	5,0%	25,0%	--	10,0%	--	25,0%	25,0%	10,0%
Dona 35-49	8,6%	18,1%	1,9%	46,7%	--	9,5%	5,7%	9,5%
Home 50-64	--	27,3%	--	--	--	27,3%	36,4%	9,1%
Dona 50-64	8,2%	27,9%	--	31,1%	3,3%	19,7%	--	6,6%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

classe mitjana propietària i de classe treballadora, a diferència de les dones de classe mitjana assalariada amb una major disponibilitat pel temps de treball remunerat i un projecte de vida paral·lel a la trajectòria laboral. Tanmateix, és entre les dones de classe mitjana assalariada i les dones de classe treballadora que es troben els valors més alts de persones que no treballen a temps complet perquè no volen.

En canvi, en el cas dels homes la tendència homogènia es troba entre els homes de classe mitjana assalariada (53,1%) i els homes de classe treballadora (21,4%), que en bona mesura treballen a temps parcial per poder estudiar, mentre que els homes de classe mitjana propietària consideren que sí que treballen a temps complet (33,3%), o bé prefereixen treballar a temps parcial sense més raó (26,7%) (Taula 12).

Resulta interessant l'aproximació de l'estudi de C. Sánchez (cap. 5 d'aquest volum) a aquesta qüestió a partir de la classe social de la llar. Des d'aquesta perspectiva s'observa que la classe mitjana propietària és la que més ha reduït la jornada laboral per poder tenir cura dels fills (31,12%), i, en canvi, el 84,5% de les llars mixtes de classe mitjana assalariada i treballadora no han reduït la jornada laboral. Paral·lelament, les llars que

menys han reduït la seva jornada laboral per tenir cura d'una persona gran o malalta són les llars de classe mitjana assalariada (2,91%).

Aquestes dades posen de manifest la importància de les condicions materials d'existència, pel fet que es dona més reducció de la jornada laboral per la cura dels fills i filles entre aquelles persones amb més poder adquisitiu i que, per tant, no estan tan condicionades pel valor material del temps de treball remunerat. Altrament, com s'apunta en epígrafs anteriors, sembla que existeix una tendència entre les famílies de classe mitjana a assumir la cura dels menors que es podria relacionar amb la reificació de la maternitat que suposa una sobreprotecció dels fills. Per bé que les dades posen de manifest que aquesta estratègia de caire familiarista se sustenta sobre la base del model *male breadwinner*, ja que són bàsicament les dones les que treballen a temps parcial per la cura dels fills i filles. Contràriament, les preferències dels homes es deuen a altres raons.

Pel que fa a la cura de persones adultes, sembla pertinent plantejar la hipòtesi que esdevé una responsabilitat assumida en aquells casos en què el projecte de vida es defineix segons el model *male breadwinner*, aspecte que explicaria perquè són més les dones de classe treballadora i de classe mitjana propietària les que redueixen la jornada per poder assumir aquesta responsabilitat.

Pel que fa al volum de persones que treballa a temps parcial, s'observa que entre els homes el percentatge per classe social és força semblant entre les classes mitjanes i la classe treballadora, entorn del 30% de casos. En canvi, entre les dones es donen més casos de dones de classe treballadora (47%), seguit de les dones de classe mitjana assalariada (33,2%) i, finalment, les dones de classe mitjana propietària (14,1%).

Segons el nivell d'estudis, s'observa que la majoria de dones amb nivell d'estudis baix decideixen treballar a temps parcial per poder dedicar-se a les feines de la llar (Taula 13). En canvi, a mesura que augmenta el nivell d'estudis augmenten els casos en què les dones no treballen a temps complet per poder estudiar, o bé per manca d'una oferta de la feina actual. El nivell d'estudis actua com a variable que sembla influir en el grau de disponibilitat de les dones pel temps de treball remunerat i el temps de treball



**Taula 12.**

Raó d'homes i dones per treballar a temps parcial, per classe social

	No ha trobat feina jornada completa	Aquesta mateixa feina no li ofereix més hores	Estudis	Feines de la llar i cura	Malaltia o discapacitat	No vol	Considera que sí que treballa jornada completa	Altres
Dona classe mitjana propietària	5,0%	10,0%	--	40,0%	5,0%	12,5%	7,5%	20,0%
Home classe mitjana propietària	3,3%	20,0%	6,7%	--	--	26,7%	33,3%	10,0%
Dona classe mitjana assalariada	10,6%	26,6%	21,3%	24,5%	--	9,6%	1,1%	4,3%
Home classe mitjana assalariada	9,4%	28,1%	53,1%	--	--	6,3%	--	3,1%
Dona classe treballadora	9,8%	18,8%	8,3%	43,6%	--	12,0%	1,5%	4,5%
Home classe treballadora	14,3%	17,9%	21,4%	7,1%	14,3%	10,7%	3,6%	10,7%
Dona altres	--	37,5%	--	50,0%	--	6,3%	--	6,3%
Homes altres	--	--	50,0%	33,3%	--	--	--	16,7%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

domèstic i familiar, de manera que hi ha més coincidència del projecte de vida amb la trajectòria laboral. En canvi, en el cas dels homes, aquesta influència no es dona ja que l'heterogeneïtat no inclou la disponibilitat pel temps de treball domèstic i familiar. Tot i això, sembla possible parlar d'una tendència a partir de la qual a mesura que augmenta el nivell d'estudis dels homes, es dona una percepció del temps més enllà de la disponibilitat absoluta pel mercat laboral. Aquesta tendència s'il·lustra amb els casos de treballadors que manifesten preferències per estudiar i no voler treballar a jornada completa, dada que és possible que respongui a una percepció del temps com a bé escàs i a un projecte de vida més enllà del mercat laboral. En aquest sentit, les dades d'homes i dones amb estudis universitaris posen de manifest un comportament

diferent entre gèneres, que pot respondre al fet de les majors dificultats amb què es troben les dones dins del mercat laboral en determinades categories professionals, i la major pressió i exigència a la qual es veuen sotmeses. Doncs bé, mentre que les dones busquen una ocupació a jornada completa a mesura que augmenta el nivell d'estudis, entre els homes es valora el temps, més enllà del mercat laboral, a mesura que augmenta el nivell d'estudis.

Pel que fa a la perspectiva de la llar que ofereix l'estudi de C. Sánchez (cap. 5 d'aquest volum), les llars amb nivell d'estudis universitaris tenen el percentatge més alt (26,6%) de reducció de la jornada per la cura dels fills. En aquest sentit, s'apunten el factor salarial i la situació laboral com a raons explicatives, ja que aquest percentatge representa les persones que més s'ho poden permetre econòmicament i que gaudeixen d'una major flexibilitat qualitativa respecte al temps de treball remunerat. Tanmateix, s'observa que els valors de les llars sense estudis (23%) i de les llars amb estudis secundaris (24,7%) també són força alts. En canvi, en el cas de la reducció de la jornada per a la cura d'una persona gran o malalta són molt baixos entre les llars amb estudis universitaris (1,8%), a diferència de les llars amb un nivell d'estudis mixt (sense estudis, i primaris o secundaris) que tenen un percentatge que dobla el del conjunt de la població (11,7%). Però, cal tenir present que són principalment les dones les que decideixen reduir el temps de treball remunerat per a les tasques domèstiques i familiars o la cura de les persones.

Les dades de les taules anteriors posen de manifest el manteniment, en bona mesura, del model *male breadwinner*, pel qual existeix un projecte de vida orientat a la disponibilitat absoluta per al mercat laboral i un projecte de vida orientat a la disponibilitat absoluta per a l'àmbit familiar. El primer seria el propi dels homes i el segon el de les dones. Però diversos estudis entorn de les diferències de gènere en el mercat laboral apunten que les responsabilitats domèstiques no són l'única raó per la qual les dones tenen unes taxes d'ocupació més baixes, ja que també cal tenir present les condicions del mercat laboral, com ara les desigualtats salarials o la discriminació de gènere (Fagan *et al.*, 2001). Aquests aspectes són presents en la modulació de les estratègies de gestió temporal.

En el cas que m'ocupa, s'observa que les dades en percentatges absoluts mostren una lleugera disminució en el volum de persones que treballen a temps parcial i el grau de

Taula 13.

Raó de tenir un treball a temps parcial, per nivell d'estudis i gènere

	No ha trobat feina jornada completa	Aquesta mateixa feina no li ofereix més hores	Estudis	Feines de la llar i cura	Malaltia o discapacitat	No vol	Considera que sí que treballa jornada completa	Altres
Home sense estudis	--	100,0%	--	--	--	--	--	--
Dona sense estudis	2,6%	33,3%	--	48,7%	5,1%	7,7%	--	2,6%
Homes estudis primaris	18,2%	13,6%	9,1%	9,1%	9,1%	4,5%	18,2%	18,2%
Dona estudis primaris	14,3%	18,4%	--	45,9%	--	14,3%	1,0%	4,1%
Home estudis secundaris	9,8%	22,0%	34,1%	4,9%	0,0%	14,6%	7,3%	7,3%
Dona estudis secundaris	7,2%	18,1%	22,9%	30,1%	0,0%	9,6%	6,0%	3,6%
Home estudis universitaris	--	22,6%	35,5%	--	6,5%	19,4%	16,1%	--
Dona estudis universitaris	9,0%	23,9%	16,4%	23,9%	--	10,4%	--	16,4%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

divergència entre gèneres respecte a les dades a l'Estat espanyol. Tot i així, s'observa que entre les dones es dona una tendència força majoritària, tot i que depèn del cicle de vida i el nivell d'estudis, per la qual es prefereix treballar a temps parcial per poder disposar de temps per fer-se càrrec de les feines de la llar i cura. En canvi, entre els homes, aquesta és una raó inexistent que fa palès el manteniment del model *male breadwinner* i un projecte de vida paral·lel a la trajectòria laboral.

Val a dir que la importància del nivell d'estudis en l'opció de treballar a temps parcial fa pensar en el que es ve apuntant entorn de la relació del nivell cultural i la concepció del temps escàs. De manera que entre aquelles persones amb més nivell d'estudis sembla que es dona la tendència a distanciar-se de la concepció del temps-mercaderia. Per bé que aquesta qüestió posa de manifest el temps escàs com a condicionador a l'hora

de modular les estratègies de gestió temporal, caldria aprofundir entorn del projecte de vida que es manté en aquests casos. Doncs bé, es pot pensar que la satisfacció professional permet el càlcul segons l'equació del temps escàs donat que les expectatives laborals ja estan cobertes.

En qualsevol cas, l'anàlisi de les estratègies de gestió temporal a partir de les preferències de les persones respecte al temps de treball remunerat ha de tenir en compte el context de cada país, sobretot respecte al tipus de polítiques i al sistema econòmic. En aquest sentit, C. Fagan (2001) apunta que existeix un *feedback* entre la intervenció política i les preferències de les persones, a partir del qual es posa de relleu l'existència del model *male breadwinner / limited part-time* propi de l'Estat espanyol que influeix en les preferències entorn del temps de treball remunerat de les persones.

## LES DESIGUALTATS SOCIALS I EL TEMPS

La hipòtesi forta d'aquest treball planteja que, al darrere del ventall d'estratègies temporals, és possible dibuixar l'eix de les desigualtats socials de temps a partir del qual s'observa que no totes les persones tenen les mateixes possibilitats per gestionar el temps quotidià. Per tal de realitzar una primera aproximació a aquesta qüestió, analitzo les diferències en la pràctica temporal de la vida quotidiana segons els eixos de desigualtat descrits. Els estudis sobre l'ús social del temps posen de relleu que l'ús horari és un bon indicador per analitzar les desigualtats que hi ha entre les persones respecte de les estratègies de gestió temporal (Izquierdo, 1988; Álvaro Page, 1996). Si bé es tracta d'un indicador que informa de les diferències en la pràctica temporal, no recull informació de les diferències en la percepció que hi ha al darrere de cada pràctica. En aquest sentit, els estudis qualitius sobre el temps posen de relleu la importància d'aprofundir en la subjectivitat que hi ha al darrere de cada activitat perquè sovint la pràctica no coincideix amb el significat. Per aquesta raó, i en funció de les possibilitats que ofereix el PaD, construeixo dos indicadors per abordar la qüestió plantejada: un indicador de caràcter objectiu amb relació al temps de treball domèstic i familiar, i un indicador que recull dades de percepció amb relació al caràcter voluntari o no de la situació d'inactivitat laboral.

El primer indicador es fixa en la pregunta del PaD entorn del nombre d'hores per dia laborable que es dediquen a la realització de les tasques domèstiques i familiars. Es tracta d'una pregunta que aporta informació entorn de la duració del temps de treball domèstic i familiar, per bé que es limita a una anàlisi quantitativa on no es precisen les tasques que inclou aquesta activitat. Tanmateix, penso que la distribució horària pot portar pistes entorn del caràcter flexible o rígid del temps de treball domèstic i familiar en les estratègies temporals quotidianes. Tot i així, caldrà tenir present que es basa en una concepció del temps mesurable en funció de la lògica diacrònica de l'activitat laboral. El fet de centrar la qüestió en els dies laborables facilita l'anàlisi de la pràctica temporal donada la síntesi de les dimensions diària i diacrònica basades en una concepció del temps quantificable, lineal i homogènia. Per tant, es tracta d'una anàlisi que permet conèixer l'ús horari de les persones amb relació al treball domèstic i personal, però que no capta la responsabilitat ni la càrrega associada a aquesta activitat, ni la lògica sincrònica sobre la qual sovint es desenvolupa. És a dir, no permet reconèixer el significat i la percepció del treball domèstic i familiar, i ni si es realitza en combinació amb el treball remunerat en règim de doble presència. En qualsevol cas, l'objectiu d'aquest treball passa per una primera exploració orientada a la caracterització de l'eix de desigualtats de temps. I de cara a futures recerques, caldria superar els límits de l'anàlisi quantitativa a partir d'instruments que facilitessin la captació d'aquestes dades qualitatives.

Segons el cicle de vida, els valors més baixos de realització de treball domèstic i familiar amb relació a un dia laborable responen al conjunt de persones de 16 a 24 anys, on els valors dels homes es troben lleugerament per sobre del de les dones. En segon lloc, apareixen els homes del tram d'edat 50-64 anys en què un 22,2% no dedica cap hora al dia a la realització de les tasques domèstiques i familiars, es tracta del valor més elevat en aquest sentit. En canvi, les dones d'aquest mateix tram d'edat (50-64 anys) són les que més hores dediquen al dia a les tasques domèstiques i familiars. Aquestes dades il·lustren una clara diferència en l'ús i la distribució del temps de treball domèstic i familiar entre les persones d'aquesta generació amb el grau de divergència més elevat. En canvi, els valors del tram d'edat anterior (35-49 anys) tenen un menor grau de divergència entre homes i dones, amb els valors de realització de treball domèstic i familiar més alts entre els homes i una menor dedicació de les dones respecte al tram d'edat de 50 a 64 anys.

La tendència que indiquen aquestes xifres es correspon força amb la tendència que sorgeix de l'anàlisi de les dades de l'apartat anterior. En aquest sentit, sembla pertinent parlar de nou del factor generacional en funció del qual es detectaria un incipient canvi en l'ús i la distribució del temps de treball domèstic i familiar entre homes i dones. Aquest seria el cas del tram d'edat 35-49 anys considerada l'edat central adulta on s'acostumen a acumular les càrregues familiars fortes amb el treball remunerat, sobretot si es té present el retard en l'edat d'emancipació i maternitat propi dels darrers anys a la societat occidental contemporània. En canvi, en el grup d'edat 50-64 anys s'observa un comportament en l'ús i la distribució del temps de treball domèstic i familiar característic del model temporal industrial basat en la divisió sexual del treball.

L'homogeneïtat respecte a l'escassa dedicació al temps de treball domèstic i familiar entre les persones menors de 25 anys posa de manifest que els problemes per compaginar el temps quotidià entre aquest col·lectiu només afecten una minoria, tal i com s'intueix en l'apartat anterior. Aquesta homogeneïtat es trenca en el tram d'edat següent on més de la meitat dels homes de 25 a 34 anys dedica menys d'una hora al dia a la realització de les tasques domèstiques i familiars, a diferència de les dones que majoritàriament hi dedica més d'una hora al dia. El fet que a partir dels 25 anys sorgeixi la divergència entre gèneres posaria en dubte la hipòtesi del factor generacional per aquest tram d'edat. En aquest sentit, es podria pensar que es tracta d'un factor que afecta una generació molt concreta, els fills i filles de la dècada dels 60 del segle xx, educada en un clima marcat pel progressiu augment institucional de la igualtat entre homes i dones. Contràriament, les generacions més joves haurien crescut en un context que donaria per descomptada aquesta situació, la qual cosa podria esdevenir un efecte contrari i un retorn als valors marcats per les diferències de gènere que accentuen el valor tradicional d'allò femení i masculí. Val a dir, però, que semblen existir altres raons que explicarien l'aparició d'aquesta divergència com ara que les dones s'emancipen abans que els homes i, per tant, assumeixen les responsabilitats abans, o bé que a partir d'una certa edat col·laboren més les filles que els fills a casa. De fet, aquesta darrera qüestió es fa palesa en l'estudi de C. Sánchez (cap. 5 d'aquest volum) on s'observa que, segons l'opinió dels pares, fins als 16 anys majoritàriament es considera que fills i filles col·laboren igual. Mentre que a les llars amb fills i filles majors de 16 anys es considera que les filles realitzen una mitjana de treball domèstic i familiar superior als fills.

Altrament, sembla possible pensar que els homes no assumeixen part de les tasques domèstiques i familiars fins que no apareixen el que es coneix com les càrregues familiars rígides, cura dels fills o adults dependents. El cas és que diversos estudis han posat de relleu que les càrregues familiars en aquest sentit, i especialment la cura dels fills, tendeixen a homogeneïtzar el comportament d'ambdós gèneres.

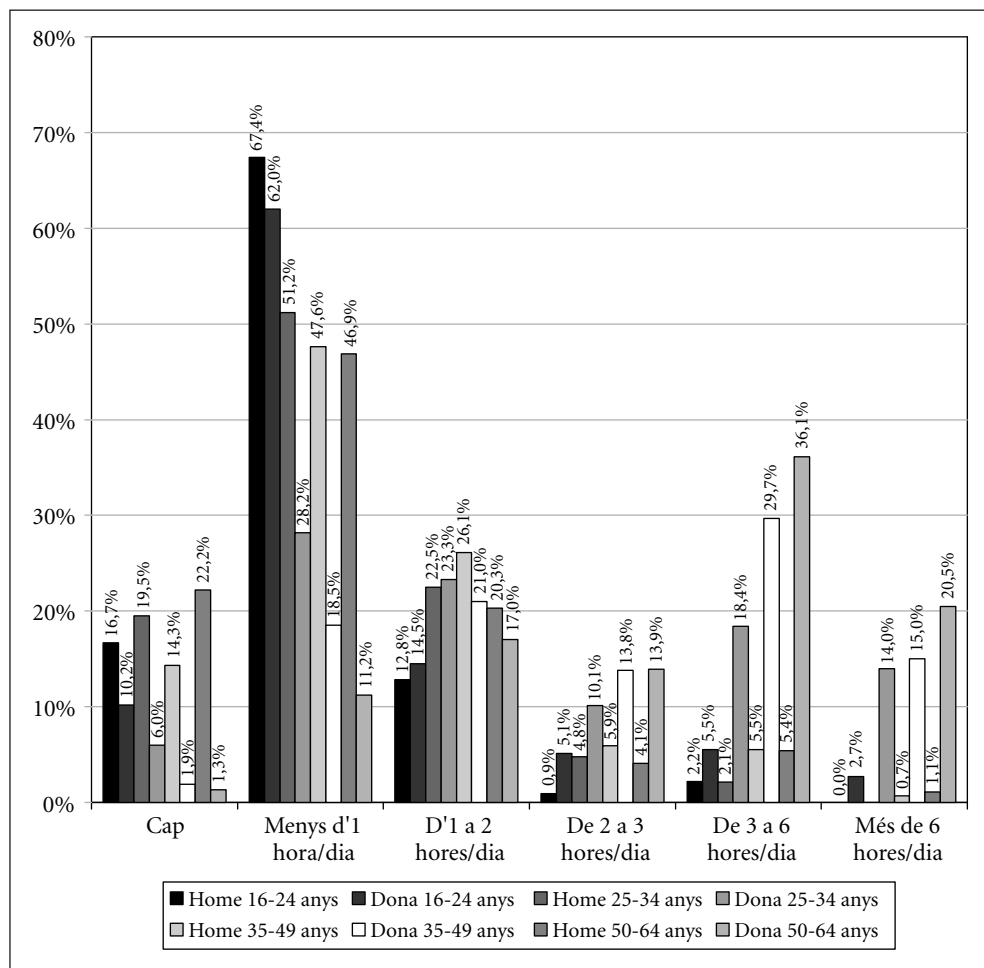
Amb tot, s'observa que el tram d'edat 35-49 anys representa l'etapa del cicle de vida en què el temps de treball domèstic i familiar apareix de manera més rígida entre homes i dones, la qual cosa suposaria una dependència major d'aquestes persones a l'hora de gestionar el temps quotidià. En canvi, seria l'edat jove fins als 25 anys el moment del cicle de vida en què el temps de treball domèstic i familiar es manifestaria més flexible, facilitant una major autonomia de les persones pel disseny de les seves estratègies de gestió temporal. Contràriament, les dones de 50 a 64 anys serien les que viurien el temps de treball domèstic i familiar de manera més rígida, a diferència dels homes d'aquest grup d'edat per als quals suposaria un temps força flexible. Aquesta divergència es donaria en el tram d'edat 25-34 anys en menor grau respecte a la duració i, per tant, rigidesa en el cas de les dones. En aquests casos caldria parlar de diferències amb relació al grau d'autonomia i dependència a l'hora de gestionar el temps quotidià donada una càrrega rígida de treball domèstic i familiar (Gràfic 2).

Respecte a la relació entre la distribució del temps de treball domèstic i familiar i la classe social de les persones, s'observa que els valors més alts de dedicació es donen entre les persones de classe treballadora, tant pel que fa als homes com a les dones, tot i que entre els homes també es donen els valors més elevats de no realització de treball domèstic i familiar. En aquest sentit, caldria tenir presents les diferències respecte al volum de persones per cada categoria, ja que la classe treballadora és la que inclou el nombre total més elevat. Aquest aspecte explicaria, en bona part, l'existència d'una major diversitat dins d'aquesta categoria (Gràfic 3).

D'altra banda, és probable que aquestes dades responguin a les diferències respecte al poder adquisitiu, de manera que la major capacitat econòmica de les persones de classe mitjana permetria contractar una persona per a la realització de les tasques domèstiques i familiars, a diferència de les persones de classe treballadora amb menor

**Gràfic 2.**

Hores en dies laborables de treball domèstic, per cycle de vida i gènere



Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

capacitat econòmica. En aquest sentit és possible que els valors més baixos entre les classes mitjanes responguin, en bona mesura, al que es pot anomenar la mercantilització d'una part del treball domèstic i familiar, i la disminució del temps dedicat a aquestes



tasques. Val a dir, però, que algunes veus apunten que aquesta salarització del treball domèstic i familiar es dóna en determinades tasques de la llar com ara planxar, cuinar o netejar. En canvi, tot allò que fa referència a l'organització de la llar no s'acostumaria a delegar. En qualsevol cas, caldria aprofundir més en aquest aspecte per tal d'analitzar qui assumeix les tasques que no es mercantilitzen i que requereixen un determinat temps de treball domèstic i familiar, malgrat que no s'identifiqui com a tal.

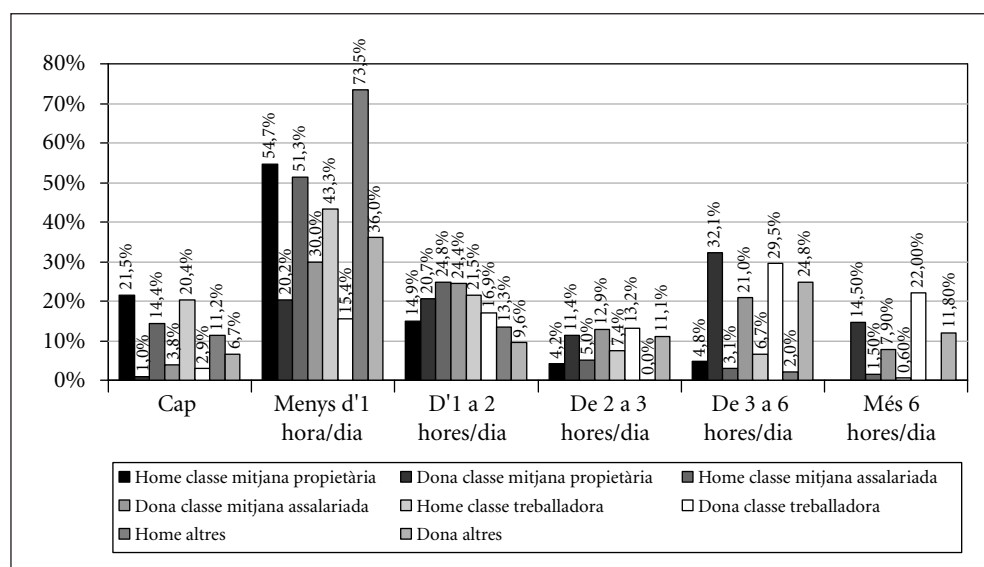
En aquest sentit, l'estudi de C. Sánchez (capítol 5 d'aquest volum) apunta que, malgrat que la majoria de llars catalanes no tenen assistència externa retribuïda per a la realització del treball domèstic i familiar (78,9%), 2 de cada 10 llars de Catalunya estan pagant alguna persona per a la realització d'aquestes tasques. Més concretament, la classe mitjana propietària es caracteritza per tenir assistència externa retribuïda per al treball domèstic, tant per a les tasques domèstiques (25,5%) com per a les tasques domèstiques i la cura de membres de la llar (33,1%). En canvi, pel cas de la classe treballadora, el 91,8% de llars no paguen ajut domèstic.

Tot i així, s'observen diferències entre la classe mitjana propietària, amb una major divergència entre gèneres, i la classe mitjana assalariada on coincideixen alguns valors entre homes i dones com ara la realització d'una a dues hores al dia de les tasques domèstiques i familiars (24%). Aquesta xifra semblaria il·lustrar el cas de les noves classes mitjanes urbanes, esmentat en l'apartat anterior (Torns *et al.*, 2002), on els dos membres de la llar són presents en el mercat laboral i es dóna una major proximitat entre gèneres. En aquest sentit, s'observen diferències entre les dones en funció de la classe social, ja que les dones de classe mitjana propietària i les dones de classe treballadora majoritàriament dediquen més de dues hores al dia a les tasques de la llar (més de tres les segones), a diferència de les dones de classe mitjana assalariada que hi dediquen majoritàriament menys de dues hores al dia. Aquestes dades indicarien una clara diferència en l'ús i la distribució del temps de treball domèstic i familiar entre les dones en funció de la classe social. Aleshores, serien les dones de classe mitjana assalariada les que viurien aquest temps de manera més flexible, enfront de la rigidesa més pròpia de les dones de classe treballadora i classe mitjana propietària que assumirien una major càrrega davant la manca de distribució amb la seva parella o la resta de membres de la llar. Tot i que caldria aprofundir en la situació laboral d'aquestes dones,

sembla probable que la major presència de les dones de classe mitjana assalariada en el mercat laboral explicaria que aquestes dediquin menys temps al treball domèstic i familiar. Aquest fet suposaria una pèrdua de contundència del model *male breadwinner* que es mantindria de forma més majoritària entre la classe mitjana propietària i la classe treballadora.

### Gràfic 3.

Hores en dies laborables de treball domèstic i familiar, per classe social i gènere



Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

La situació laboral actua com una variable que posa de relleu una major heterogeneïtat de les dones amb relació a la realització de les tasques domèstiques i familiars enfront de l'homogeneïtat del cas dels homes. De fet, es tracta d'un aspecte que se subratlla amb especial atenció en l'estudi de Torns *et al.* (2002) pel cas de la doble presència, on s'observa que l'heterogeneïtat és més acusada entre el gènere femení que el masculí, fet que atribueixen, en bona part, a la situació laboral tant pel que fa a les característiques

de l'ocupació (tipus de jornada i tipus de contracte) com per la seva absència (atur). Tot i així, s'observa que si bé en les diverses situacions laborals dels homes, a excepció dels que s'ocupen de les tasques de la llar que són una minoria poc representativa, majoritàriament es dedica com a màxim menys d'una hora al dia, més de la meitat de les dones dedica més de dues hores al dia a les tasques domèstiques i familiars (Taula 14).

Més enllà dels valors esperats que indiquen que les dones joves que estudien són les que menys hores dediquen a les tasques de la llar i les dones que s'ocupen d'aquestes activitats són les que més hores hi dediquen, resulta interessant contrastar les dades entre gèneres pel cas de la jornada completa i el temps parcial. Doncs bé, mentre les treballadores a temps parcial dediquen més hores al dia a les tasques de la llar (la majoria més de dues hores al dia) que les treballadores a jornada completa (la majoria menys de dues hores al dia), en el cas dels homes es dona la situació inversa. El 23,2% dels homes que té una feina a jornada completa dedica d'una a dues hores al dia al treball

#### Taula 14.

Hores en dies laborables de treball domèstic i familiar, per situació laboral de les dones

	Cap	Menys d'1 hora/dia	D'1 a 2 hores/dia	De 2 a 3 hores/dia	De 3 a 6 hores/dia	Més de 6 hores/dia
Jornada completa	5,8%	30,0%	25,9%	12,8%	21,8%	3,7%
Temps parcial	1,5%	25,8%	18,2%	11,6%	31,3%	11,6%
Treballa de forma variable	--	20,7%	13,8%	13,8%	36,8%	14,9%
No treballa, busca primera feina	--	66,7%	--	--	33,3%	--
No treballa, busca feina	--	16,1%	11,5%	16,1%	32,2%	24,1%
S'ocupa de les tasques de la casa	--	6,8%	9,6%	14,1%	32,2%	37,2%
Jubilada	1,9%	19,0%	17,4%	11,6%	31,0%	19,0%
Estudiant	13,4%	68,8%	15,2%	1,8%	--	0,9%
Invalidesa laboral	5,6%	--	11,1%	11,1%	61,1%	11,1%
Rendista	--	66,7%	--	--	--%	33,3%
Altres situacions d'inactivitat	9,3%	18,5%	20,4%	18,5%	9,3%	24,1%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

domèstic i familiar, mentre que en el cas dels homes que treballa a temps parcial es redueix a un 6,1% (Taula 15).

### Taula 15.

Hores en dies laborables de treball domèstic i familiar, per situació laboral dels homes

	Cap	Menys d'1 hora/dia	D'1 a 2 hores/dia	De 2 a 3 hores/dia	De 3 a 6 hores/dia	Més de 6 hores/dia
Jornada completa	18,9%	50,5%	23,2%	4,1%	3,1%	0,2%
Temps parcial	22,4%	59,2%	6,1%	4,1%	8,2%	--
Treballa de forma variable	5,3%	57,9%	26,3%	5,3%	5,3%	--
No treballa, busca primera feina	--	100,0%	--	--	--	--
No treballa, busca feina	13,0%	50,6%	19,5%	9,1%	7,8%	--
S'ocupa de les tasques de la casa	--	--	66,7%	--	33,3%	--
Jubilat	22,1%	39,6%	19,1%	9,6%	7,4%	2,2%
Estudiant	9,5%	76,2%	11,9%	--	2,4%	--
Invalidesa laboral	18,9%	32,4%	10,8%	18,9%	13,5%	5,4%
Altres situacions inactivitat	17,5%	57,5%	12,5%	2,5%	10,0%	--

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

En canvi, el nivell d'estudis representa un factor que intervé directament en les hores dedicades al treball domèstic i familiar en ambdós gèneres a partir d'una tendència inversa (Taula 16). A mesura que augmenta el nivell d'estudis dels homes augmenta la seva dedicació diària al treball domèstic i familiar, a diferència de les dones entre les quals a mesura que augmenta el nivell d'estudis disminueix el nombre d'hores que aquestes dediquen a les tasques domèstiques i familiars. Per aquesta raó, sembla convincent que el nivell d'estudis representi un indicador de la percepció de la necessitat de redistribuir el temps de treball domèstic i familiar entre gèneres qüestionant la divisió sexual del treball. De fet, diversos estudis posen de manifest el pes d'aquesta variable estructural amb relació al reconeixement del treball domèstic i familiar i la

seva distribució. Entre aquests, destaquen els resultats de l'*Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona: condicions de vida i hàbits de la població (1990)* o el citat estudi de Torns *et al.* (2002) en el qual destaca la importància del nivell d'estudis amb relació a l'heterogeneïtat de la doble presència, que és una de les variables utilitzades per a la identificació dels models de reconeixement de la doble presència.

**Taula 16.**  
Hores en dies laborables de treball domèstic i familiar, per nivell d'estudis i gènere

	Cap	Menys d'1 hora/dia	D'1 a 2 hores/dia	De 2 a 3 hores/dia	De 3 a 6 hores/dia	Més de 6 hores/dia
Home sense estudis	27,6%	40,3%	15,7%	6,5%	8,2%	1,70%
Dona sense estudis	2,5%	11,3%	13,8%	14,2%	33,8%	24,30%
Home estudis primaris	22,2%	46,1%	21,7%	4,0%	5,8%	0,20%
Dona estudis primaris	2,4%	17,8%	16,1%	14,3%	29,9%	19,60%
Home estudis secundaris	15,1%	54,2%	19,5%	6,8%	3,4%	0,90%
Dona estudis secundaris	6,1%	35,2%	18,8%	9,3%	20,2%	10,50%
Home estudis universitaris	8,7%	56,0%	26,5%	5,2%	2,9%	0,60%
Dona estudis universitaris	3,8%	33,6%	27,4%	11,3%	20,0%	3,80%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

A partir de les figures anteriors es posa de relleu l'existència d'una distribució desigual del temps de treball domèstic i familiar entre gèneres, a partir de la qual resulta convincent la hipòtesi de la influència de la divisió sexual del treball en l'ús i la distribució dels temps de la vida quotidiana de les persones. Tanmateix, les dades apunten a una heterogeneïtat major en la realització del treball domèstic i familiar entre les dones que els homes, que posen de relleu diferències en l'ús i la distribució del temps de treball domèstic i familiar segons el cicle de vida, la classe social, la situació laboral o el nivell

d'estudis. És probable que aquestes dades responguin a dos factors: la incorporació massiva de les dones al mercat laboral i l'augment de la percepció de la necessitat de redistribuir el temps de treball domèstic i familiar. La presència en el mercat laboral sembla que representa el principal indicador a partir del qual explicar les diferències en el cas de les dones i posar de manifest el fenomen de la doble presència que condiciona, bàsicament en les dones, l'ús i la distribució dels temps de la vida quotidiana. Així, les dones que tenen un treball remunerat, de classe mitjana assalariada i amb un nivell d'estudis alt són les que menys hores diàries dediquen a les tasques domèstiques i familiars. Per aquest col·lectiu, semblaria que el temps de treball domèstic i familiar respon a una estructura més flexible en comparació amb el col·lectiu de dones que es dediquen a les tasques de la llar, entre les quals la major duració del temps domèstic i familiar sembla que suposa una major rigidesa a l'hora de definir les seves estratègies de gestió temporal. Però, caldria tenir present que la distribució al llarg del dia del treball domèstic i familiar entre les dones ocupades és menys flexible, ja que s'ha de combinar amb el treball remunerat, i aquest aspecte suposaria una rigidesa major i, per tant, més dependència per gestionar el temps quotidià. En aquest sentit, s'observa que caldria aprofundir en aspectes com ara el contingut de les tasques, o bé el ritme i el moment en què es realitza el treball domèstic i familiar per tal de definir amb més precisió la rigidesa o flexibilitat del temps de treball domèstic i familiar.

En qualsevol cas, més enllà de l'heterogeneïtat pròpia del gènere femení, el que es fa palès és la diferència entre gèneres respecte a la distribució horària del temps de treball domèstic i familiar, ja que en el cas dels homes representa majoritàriament un temps flexible que permet una autonomia major per a la gestió del temps quotidià. En aquest sentit, s'apunta que el canvi que ha suposat l'entrada o permanència de les dones a l'àmbit laboral no ha tingut la seva equivalència en l'entrada o presència dels homes en l'àmbit domèstic i familiar (Torns *et al.*, 2002). Les dades referents al tram d'edat 25-34 anys on es trenca l'homogeneïtzació entre gèneres pròpia del grup d'edat anterior posen en dubte el factor generacional que sembla reduir-se al tram d'edat 35-49 anys, que es correspon a l'etapa del cicle de vida on s'acostumen a acumular les càrregues familiars fortes amb el treball remunerat. Aquest aspecte, juntament amb el fet que sembla que a partir dels 16 anys les filles col·laboren més que els fills a casa, faria pensar en un retorn a les pautes de comportament més pròpies del model *male breadwinner*, a

excepció de les generacions filles de la dècada dels 60-70 del segle xx. En aquest sentit, és necessari aprofundir en aquesta qüestió ja que la major aproximació que es dóna entre el comportament d'homes i dones en el tram d'edat 35-49 anys podria respondre a un factor generacional o a un factor conjuntural del cicle de vida.

Finalment, cal destacar el nivell d'estudis, com a variable que intervé en l'ús i percepció del temps per a la realització de les tasques domèstiques i familiars. S'observa que els homes amb un nivell d'estudis alt dediquen més hores a les tasques de la llar. En canvi, a mesura que augmenta el nivell d'estudis de les dones disminueix el temps de treball domèstic i familiar. Aleshores, des del punt de vista de les estratègies temporals, caldria afirmar que els homes amb un nivell d'estudis més alt viuen el temps de treball domèstic i familiar de manera més rígida, la qual cosa els suposa una dependència major per a la gestió del temps quotidià, a diferència dels homes amb un nivell d'estudis baix pels quals representaria un temps pràcticament inexistent i, per tant, totalment flexible. En canvi, en el cas de les dones es donaria la situació contrària, ja que per a les que tenen un nivell d'estudis més alt el temps domèstic i familiar esdevindria més flexible que per a les dones amb nivells d'estudis baix i sense consciència de la desigualtat horària que suposa assumir la responsabilitat de més càrrega total de treball.

El segon indicador construït per abordar la hipòtesi principal d'aquest treball de recerca es basa en la pregunta del PaD: "va deixar de treballar voluntàriament o involuntàriament?" De fet, es tracta d'una qüestió controvertida perquè la percepció de deixar de treballar com quelcom voluntari no implica forçosament una major capacitat a l'hora de gestionar el temps quotidià. La formulació de la pregunta és incorrecta, en el sentit que vincula *a priori* el caràcter voluntari amb un conjunt de motius, i l'involuntari amb un altre, sense tenir present la subjectivitat, experiència i nivell de consciència de les persones. Doncs bé, cal tenir present el paper que juguen els condicionants socioculturals i, per tant, el grau de naturalització de l'ordre temporal establert. En el cas que m'ocupa, més enllà de fixar-me en el caràcter voluntari o involuntari de la decisió, m'interessa analitzar el conjunt de raons que s'exposen segons els eixos de desigualtats socials indicats. Per tant, en última instància, es tracta d'una aproximació objectiva en la mesura que les raons que s'exposen són empíricament objectivables, per bé que serà interessant tenir present la percepció personal vinculada a la decisió.

En qualsevol cas, considero oportú advertir que l'anàlisi no considera que les raons voluntàries es remetin a una major capacitat de gestió temporal. Un dels casos més exemplificadors en aquest sentit, és el de l'abandó voluntari del mercat laboral per part d'una dona en el moment de tenir un fill. És necessari aprofundir en el procés d'aculturació d'aquesta persona per tal de conèixer si es tracta d'una estratègia temporal completament voluntària o condicionada per la forta interiorització de les pautes socioculturals sobre les quals se sustenta el model *male breadwinner*.

Respecte a la població observada, un 17% de persones entre 16 i 64 anys no treballa, i d'aquestes un 35,4% són homes i un 64,6% són dones. Les raons més freqüents per les quals s'ha deixat de treballar són, per ordre, involuntàriament per malaltia o incapacitat, voluntàriament per tenir un fill i voluntàriament per casament. La primera és més freqüent entre els homes, mentre que la segona i la tercera pràcticament només es dóna entre les dones. En aquest sentit, semblaria que els homes tenen menys capacitat de decisió respecte al temps de treball remunerat que les dones, però cal tenir present la influència cultural del model *male breadwinner* a l'hora d'extrapolar la capacitat de decisió entorn del temps de treball remunerat a la capacitat de gestió temporal de les persones. Doncs bé, en el cas de les dones l'abandó voluntari del mercat laboral per casament o cura dels fills es pot explicar per una forta interiorització de les responsabilitats associades al paper de la dona en l'esmentat model.

La Taula 17 mostra la relació del cicle de vida amb les raons per deixar el treball remunerat. Pel que fa als homes, s'observa que el 56,9% d'homes entre 16 i 24 anys deixen de treballar per estudiar. Però en el tram d'edat següent, si bé es mantenen els estudis com una de les raons més exposades, cal destacar el percentatge de casos que al·ludeixen a la malaltia com a raó involuntària. Aquestes dades avancen el que és la tendència majoritària, un 52,2% de casos, en el tram d'edat 35-49 anys. En canvi, a partir dels 50 anys augmenten les causes de jubilació entre les quals s'observa un major percentatge de causes per jubilació involuntària. Aquestes dades posen de manifest l'augment de prejubilacions com un aspecte involuntari en la trajectòria de vida de molts homes de 50 a 64 anys. D'altra banda, és interessant destacar el percentatge d'homes de 35 a 49 anys que decideix deixar el treball remunerat perquè no vol treballar més, un 8,7% de casos que destaca amb relació al baix valor dels altres trams d'edat.



**Taula 17.**

Raó per deixar el treball remunerat, per el cicle de vida dels homes

	Home 16-24 anys	Home 25-34 anys	Home 35-49 anys	Home 50-64 anys
Voluntàriament, volia deixar de treballar	3,9%	3,2%	8,7%	3,9%
Voluntàriament, va tenir un fill	--	6,5%	--	--
Voluntàriament, jubilació anticipada	--	--	--	16,5%
Voluntàriament, edat jubilació	--	6,5%	8,7%	5,5%
Voluntàriament, no feina	--	--	--	1,6%
Voluntàriament, estudis	56,9%	32,3%	--	--
Involuntàriament, jubilació	--	--	--	5,5%
Involuntàriament, acomiadament	7,8%	6,5%	26,1%	15,7%
Involuntàriament, prejubilació	--	--	--	14,2%
Involuntàriament, fi de contracte	2,0%	9,7%	4,3%	--
Involuntàriament, malaltia	5,9%	29,0%	52,2%	37,0%
No sap	23,5%	6,5%	--	--

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

En canvi, les dades pel cas de les dones (Taula 18) semblen posar de relleu unes estratègies més homogènies, ja que excepte les dones de 16 a 24 anys que majoritàriament decideixen deixar de treballar per estudiar, a partir dels 25 anys moltes abandonen el mercat laboral en el moment de casar-se o tenir un fill. Tanmateix, sembla possible parlar d'un canvi generacional entre les dones que condicionen la seva trajectòria laboral al treball reproductiu, ja que el 37,3% de les dones de més de 50 anys apunten el casament com la raó principal, mentre que les dones dels trams d'edat 25-34 i 35-49 anys representen respectivament un 5% i un 27,2%. El cas és que entre les generacions més joves, en bona mesura, es deixa de treballar en el moment de tenir un fill, concretament el 55% de les dones de 25 a 34 anys i el 32,3% de les dones de 35 a 49 anys, sense oblidar que les xifres fan referència exclusivament a aquelles dones que abandonen el mercat laboral. És possible que aquestes dades il·lustrin els canvis que suposa la incorporació massiva de les dones al mercat de treball. En concret, a l'Estat espanyol aquest fenomen té lloc a partir dels anys 80 del segle xx, de manera que les dones que avui tenen més de 50 anys no es veurien afectades per aquesta transformació. En canvi, el fet que moltes de les dones de les generacions més joves que abandonen el mercat

laboral ho fan majoritàriament quan tenen un fill, podria respondre a l'augment de la participació femenina en el mercat laboral i la disminució dels casos d'abandó en el moment de casar-se. Aquesta hipòtesi es podria lligar a la reificació de la maternitat que apunten diversos estudis des de la sociologia de la família.

### Taula 18.

Raó per deixar el treball remunerat segons el cicle de vida de les dones

	Dona 16-24 anys	Dona 25-34 anys	Dona 35-49 anys	Dona 50-64 anys
Voluntàriament, volia deixar de treballar	--	6,7%	12,1%	9,1%
Voluntàriament, casament	--	5,0%	17,2%	37,3%
Voluntàriament, va tenir un fill	11,1%	55,0%	32,3%	11,4%
Voluntàriament, jubilació anticipada	--	--	--	2,7%
Voluntàriament, edat jubilació	2,2%	--	--	1,4%
Voluntàriament, no feina	--	--	3,0%	2,7%
Voluntàriament, estudis	48,9%	1,7%	--	0,9%
Involuntàriament, jubilació	--	--	--	0,9%
Involuntàriament, acomiadament	--	10,0%	13,1%	6,4%
Involuntàriament, prejubilació	--	--	--	2,7%
Involuntàriament, fi de contracte	2,2%	10,0%	4,0%	0,9%
Involuntàriament, malaltia	4,4%	5,0%	15,2%	20,5%
No sap	31,1%	6,7%	3,0%	3,2%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

Per tant, sembla que el cicle de vida actua com una variable que influeix la trajectòria laboral de les persones i la seva capacitat de decisió respecte al temps de treball remunerat. Si bé en el tram d'edat 16-24 anys els estudis són la raó principal per abandonar el treball remunerat en ambdós gèneres, a partir dels 25 anys es dona una diferència entre homes i dones. En aquest sentit, es pot parlar d'una tendència principal entre les estratègies de les dones que majoritàriament decideixen abandonar el mercat de treball en el moment de casar-se o tenir un fill, i una pluralitat d'estratègies secundàries més freqüents en aquelles edats no considerades les centrals respecte a les responsabilitats reproductives. En canvi, en el cas dels homes s'observa que entre les generacions més joves els estudis són la raó principal, però a mesura que augmenta l'edat ho és la malaltia. De manera que entre els homes joves sembla possible parlar d'una major capacitat

de decisió respecte al temps de treball remunerat en comparació amb els homes més grans. Tanmateix, en cap cas s'observa que les responsabilitats domèstiques i familiars siguin una causa per abandonar el mercat laboral.

Aquestes dades posen de manifest la major disponibilitat per al mercat laboral dels homes respecte de les dones, marcada pel model *male breadwinner* basat en la divisió sexual del treball i l'equació temps-diner. Així, sembla possible afirmar que el projecte de vida de la majoria dels homes gira entorn del mercat laboral, de manera que la no presència en edat laboral probablement respon a causes involuntàries. Contràriament, el projecte de vida de les dones marcat pel model *male breadwinner* suposa una disponibilitat absoluta pel temps de treball domèstic i familiar. En aquest sentit, les dades semblen mostrar un manteniment del pes d'aquest model ja que majoritàriament les dones abandonen el mercat laboral donades les responsabilitats domèstiques i familiars, tot i que la pluralitat d'estratègies secundàries fa pensar en una pèrdua progressiva de pes d'aquesta estricta divisió.

Com apunto en epígrafs anteriors, malgrat que les xifres exposades indicarien una major capacitat de decisió respecte al temps de treball remunerat de les dones respecte als homes, ja que el casament i el fet de tenir un fill apareixen com a raons voluntàries per abandonar el mercat laboral, caldria aprofundir més en aquest fenomen per tal d'analitzar la capacitat de percepció i el significat atribuït al temps de treball remunerat. Doncs bé, la interiorització del model *male breadwinner* pot actuar com un obstacle cultural a l'hora de decidir sobre el temps de treball remunerat i el temps de treball domèstic i familiar. En aquest sentit, algunes propostes empíriques posen de relleu la necessitat de diferenciar aquelles dones que abandonen el mercat laboral perquè la centralitat del temps de treball domèstic i familiar representa per elles una finalitat en si mateixa, d'aquelles dones la disponibilitat absoluta de les quals per la família és fruit d'una estratègia instrumental (F. Miguélez *et al.*, 1998). El que es proposa en definitiva és l'anàlisi de la centralitat del temps de treball remunerat i domèstic i familiar en funció de l'eix finalitat/mitjà.

Finalment, sembla possible parlar d'un augment del valor del temps més enllà del mercat laboral, i per tant l'equació temps-diner, entre aquelles persones de 35 a 49 anys

que decideixen abandonar el mercat laboral perquè volen deixar de treballar justament en el tram d'edat central on coincideix la càrrega de treball reproductiu i la càrrega de treball productiu. Doncs bé, es pot fer la hipòtesi que aquelles persones en una situació de doble càrrega de treball (doble presència) perceben el valor del temps més enllà del valor monetari. Com apunto en apartats anteriors, es tracta de l'etapa de la vida en què es dóna una major aproximació en el comportament d'homes i dones. Tanmateix, cal aprofundir en aquesta qüestió per tal d'analitzar si respon a una situació estructural o conjuntural o bé a un factor d'edat o generacional. Des de la perspectiva del factor d'edat, sembla possible plantejar la hipòtesi que en l'etapa de la vida on s'acumulen les responsabilitats reproductives i productives és més probable que el valor del temps es deslligui de la percepció estrictament material, sobretot donada la manca de temps fruit de la doble o triple càrrega de treball. En canvi, des de la perspectiva del factor generacional, semblaria possible plantejar la hipòtesi que aquelles generacions que han crescut amb les transformacions socials de les darreres dècades perceben amb més facilitat el valor del temps més enllà de l'equació temps-diner pròpia del model temporal industrial. D'altra banda, sembla força evident que entre aquelles generacions més joves, del tram d'edat 16-24 anys, pràcticament no existeixen casos en què es deixa de treballar perquè no es vol treballar més, ja que representa l'inici de l'edat laboral. En qualsevol cas, es fa palès que caldrà aprofundir en aquesta qüestió.

Respecte a la variable classe social (Taula 19) s'observa que els homes de classe mitjana propietària són els que tenen una major capacitat de decisió respecte al temps de treball remunerat, ja que abandonen el mercat laboral per jubilar-se en un 53,1% dels casos. Entre els homes de classe mitjana assalariada, la jubilació també apareix com la raó més comuna a l'hora de deixar de treballar, tot i que cal destacar que el percentatge es distribueix entre l'edat de jubilació (34,3%), la jubilació anticipada (13,7%) i la prejubilació involuntària (11,8%). Mentre que els valors més alts de raons involuntàries es donen entre els homes de classe treballadora, amb un 24,8% de casos per malaltia o discapacitat, el 13,3% per prejubilació i l'11,5% per acomiadament. Així, aquestes dades permeten exposar la hipòtesi que els homes de classe mitjana, sobretot els propietaris, tenen una capacitat de decisió major respecte del temps de treball remunerat que els homes de classe treballadora, la trajectòria laboral dels quals està més subjecta a causes involuntàries. Val a dir però, que novament cal tenir present

la situació material d'existència amb relació a la categoria econòmica, molt vinculada a les estratègies de gestió temporal.

### Taula 19.

Raó per deixar el treball remunerat, per classe social dels homes

	Classe mitjana propietària	Classe mitjana assalariada	Classe treballadora	Altres
Voluntàriament, volia deixar de treballar	6,3%	3,9%	2,1%	--
Voluntàriament, va tenir un fill	--	--	0,7%	--
Voluntàriament, jubilació anticipada	7,3%	13,7%	12,2%	--
Voluntàriament, edat jubilació	53,1%	34,3%	18,2%	--
Voluntàriament, estudis	--	2,9%	5,2%	12,5%
Involuntàriament, jubilació	15,6%	14,7%	9,8%	--
Involuntàriament, acomiadament	3,1%	7,8%	11,5%	25,0%
Involuntàriament, prejubilació	--	11,8%	13,3%	--
Involuntàriament, fi de contracte	--	2,9%	1,4%	--
Involuntàriament, malaltia	13,5%	7,8%	24,8%	12,5%
No sap	1,0%	--	0,7%	50,0%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

Pel que fa a les dones (Taula 20), s'observa que el casament marca especialment la trajectòria laboral de les dones de classe mitjana assalariada (30,3%) i de classe treballadora (24,8%). En canvi, sembla que les dones de classe mitjana propietària es mostren més condicionades pel mercat laboral, de manera que entre elles es donen els valors més alts per jubilació, tant voluntària com involuntària. Tanmateix, cal tenir present les diferències en el volum de població implicada en cada cas, ja que el 69,5% de dones que abandonen el mercat laboral són de classe treballadora, el 15,2% de classe mitjana assalariada i el 7,2% de classe mitjana propietària. Aquestes dades poden respondre a la baixa participació en el mercat laboral de les dones de classe mitjana propietària a diferència de les dones de classe mitjana assalariada que s'incorporen, en bona part, al mercat laboral a partir de la dècada dels 80. D'altra banda, caldria tenir present la capacitat de percepció i el significat atribuït al temps de treball remunerat per tal d'aprofundir en l'anàlisi de la capacitat de decisió. El cas és que ambdós aspectes permeten matisar la primera lectura de les dades exposades, on sembla que les dones de

classe mitjana assalariada i de classe treballadora tenen més capacitat de decisió sobre el temps de treball remunerat.

### Taula 20.

Raó per deixar el treball remunerat, per classe social de les dones

	Classe mitjana propietària	Classe mitjana assalariada	Classe treballadora	Altres
Voluntàriament, volia deixar de treballar	13,4%	5,6%	5,5%	2,6%
Voluntàriament, casament	9,0%	30,3%	24,8%	28,9%
Voluntàriament, va tenir un fill	13,4%	15,7%	15,5%	13,2%
Voluntàriament, jubilació anticipada	7,5%	1,1%	4,5%	--
Voluntàriament, edat jubilació	17,9%	6,7%	7,3%	2,6%
Voluntàriament, no feina	3,0%	1,1%	1,4%	--
Voluntàriament, estudis	--	5,6%	0,4%	11,8%
Involuntàriament, jubilació	14,9%	5,6%	3,3%	7,9%
Involuntàriament, acomiadament	0,0%	10,1%	9,4%	--
Involuntàriament, prejubilació	--	3,4%	3,7%	--
Involuntàriament, fi de contracte	--	3,4%	2,9%	--
Involuntàriament, malaltia	17,9%	11,2%	18,7%	6,6%
No sap	3,0%	0,0%	2,6%	26,3%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

Si es comparen les dades per gènere, s'observa un comportament més proper entre homes i dones de classe treballadora amb un alt percentatge de casos de jubilació involuntària i malaltia o discapacitat. En canvi, en el cas de les classes mitjanes, si bé aquestes raons són freqüents entre les dones, no ho són tant pel cas dels homes, que majoritàriament abandonen el mercat laboral per jubilació voluntària. De manera que aquestes dades posarien de manifest la segmentació del mercat laboral en funció de les qualificacions i la segregació de gènere, fent palesa la divisió social i sexual del mercat laboral.

Finalment, la qüestió de l'abandó del mercat laboral per malaltia o discapacitat sembla que mereix un tractament específic. L'existència de desigualtats en la salut produïda per factors socials ha estat àmpliament descrita en la literatura científica al llarg de

les dues darreres dècades.<sup>6</sup> Hi ha una evidència clara que la gent de classe més desafavorida presenta un nivell de salut pitjor que la població més benestant (C. Borrell, J. Benach, 2002). En el cas que m'ocupa, es podria parlar d'un efecte indirecte de la capacitat econòmica en la gestió del temps fruit de les desigualtats de salut. En aquest cas, la capacitat adquisitiva de les persones no representaria un indicador directe de la capacitat de decisió del temps de treball remunerat, sinó que faria palesa la relació entre la classe social i el temps de vida.

L'estudi de C. Borrell i J. Benach (2002) apunta que les classes socials menys afavorides presenten un estat de salut pitjor i més trastorns crònics. En aquest sentit parlen de les desigualtats de classe en l'estat de salut que augmenten amb l'edat. Posen de relleu que per al grup de majors de 64 anys un 35% dels homes de classes menys benestants declaren una salut percebuda com a regular o dolenta, mentre que entre els homes de classe mitjana aquest percentatge és de 45%. Amb tot, apunten que la població treballadora de classes socials menys afavorida té unes condicions contractuals pitjors, està més exposada als riscos laborals clàssics, als riscos psicosocials i té més risc de patir accidents laborals. Aquests aspectes explicarien perquè la capacitat de decisió respecte al temps de treball remunerat dels homes de classe treballadora és menor, a més de condicionar el seu temps de vida i la capacitat de gestió temporal.

D'altra banda, també es parla de les desigualtats en salut segons el gènere, on cal tenir en compte l'impacte que tenen les diferències en el treball laboral i domèstic que les dones i els homes realitzen (C. Borrell, J. Benach, 2002). Donat que les responsabilitats familiars són assumides majoritàriament per les dones, entre les quals les de classes més desfavorides hi dediquen més temps, s'apunta que la sobrecàrrega resultant d'aquesta dedicació amb la de la feina remunerada s'associa a un estat de salut pitjor. Tanmateix,

---

6. A l'Estat espanyol l'estudi de les desigualtats socials en la salut s'inicia a partir dels anys 80, es desenvolupa progressivament a principis dels anys 90 i creix marcadament des de la meitat d'aquella dècada. És l'any 1996 quan es publica el primer informe global sobre desigualtats en salut a Espanya amb conclusions i recomanacions específiques per reduir les desigualtats, i als darrers anys diversos grups d'investigadors han documentat progressivament l'existència de desigualtats en salut (C. Borrell i J. Benach (coords.), 2002).

d'uns anys ençà s'ha iniciat una línia de recerca orientada a explorar l'efecte del gènere en la percepció individual de l'estat de salut. Aquest és el cas de *L'Enquesta de salut de Barcelona 2000* (Artazcoz *et al.*, 2003) que mira d'entendre la paradoxa de la major longevitat de les dones i el millor estat de salut dels homes.

En qualsevol cas, l'estudi de C. Borrell i J. Benach (2002) mostra com entre la població treballadora casada o que viu en parella les exigències familiars no s'associen a l'estat de salut dels homes i de les dones de classes més benestants. Mentre que en el cas de les treballadores manuals es relacionen amb el mal estat de salut percebut, la limitació crònica de l'activitat, el patiment d'algun trastorn crònic, a més de suposar menys exercici físic en el temps de lleure i menys hores de son. De manera que les desigualtats en salut segons el gènere i la classe social jugarien un paper important en la definició de les desigualtats socials de temps.

Val a dir però, que en el cas que m'ocupa s'observa que la malaltia o la discapacitat és una raó freqüent d'abandó del mercat laboral sobretot per a les persones de classe treballadora (18,7%) i les de classe mitjana propietària (17,9%). Tot i que aquestes dades semblen contradictòries amb les reflexions exposades fins aquí, cal tenir present les diferències en el volum de població implicada i el major grau de divergència en el comportament d'homes i dones de classe treballadora i classe mitjana propietària. En aquest sentit, sembla possible pensar que les dones de classe mitjana propietària assumeixen una càrrega de treball domèstic i familiar major que les dones de classe mitjana assalariada, fet que en alguns casos podria condicionar l'estat de salut i explicaria perquè la malaltia és una causa més freqüent entre les primeres.

Segons el nivell d'estudis s'observa que les estratègies dels homes (Taula 21) són més homogènies que les de les dones, entre les quals es dona una divergència més gran, tot i que s'observa una tendència segons la qual els valors més alts de causes voluntàries es donen entre aquelles persones amb més nivell d'estudis. Entre els homes amb més nivell d'estudis, es dona un comportament diferent respecte als que tenen estudis secundaris i els que tenen estudis universitaris. Els homes amb estudis secundaris opten, majoritàriament, per deixar de treballar per estudiar (28,1%), en canvi, entre els homes amb estudis universitaris hi ha més casos d'abandó del mercat laboral en



l'edat de la jubilació (34%) o simplement perquè es vol deixar de treballar (14%). Els valors més alts de causes involuntàries es dona entre els homes sense estudis entre els quals destaca l'alt percentatge de casos d'homes sense estudis que abandonen el mercat de treball per malaltia o discapacitat (25%).

Com ja he comentat, en el cas de les dones (Taula 22) augmenten les diferències segons el nivell d'estudis, sobretot respecte a la decisió d'abandonar el mercat laboral en el moment de casar-se o tenir un fill. Així, les dones amb un nivell més baix d'estudis són les que més decideixen abandonar el mercat laboral en el moment de casar-se. I a mesura que augmenta el nivell d'estudis, disminueix el percentatge de casos per casament i augmenta el percentatge de casos que atura la trajectòria laboral en el moment de tenir un fill. En aquest sentit, sembla possible parlar en termes de parèntesi de la trajectòria laboral en el moment de tenir un fill, a diferència de l'abandó del mercat laboral per casament que sembla respondre a una decisió definitiva marcada per un projecte de vida orientat al treball domèstic i familiar. Aquest aspecte, de nou, posa de manifest la necessitat d'un tractament més específic respecte a la percepció i consciència individual al voltant de la responsabilitat del temps de treball remunerat i el temps de treball domèstic i familiar, per tal d'identificar si l'abandó del mercat laboral per casament resta condicionat per l'imaginari cultural. D'altra banda, aquesta aproximació també permetria analitzar si l'abandó del mercat laboral en el moment de tenir un fill es deu a una decisió temporal, en la mesura que existeix la voluntat de reincorporar-se una vegada la criatura sigui més gran, o bé es tracta d'una decisió definitiva. En aquest sentit, també caldria tenir present que el significat actual no garanteix un canvi d'opinió a la llarga.

Respecte a les dones amb més nivell d'estudis, s'observa que abandonen el mercat laboral per estudiar un 18,1% les dones amb estudis secundaris i un 24,1% les dones amb estudis universitaris (Taula 22). Aquesta opció sembla inserir-se dins d'un projecte de vida centrat en una major disponibilitat pel temps de treball remunerat i la disminució del temps de treball domèstic i familiar. En canvi, i a diferència del cas dels homes, són les dones amb estudis secundaris les que més decideixen deixar la feina perquè no volen treballar més (12,8%), dades que possiblement responen a l'imaginari cultural propi del model *male breadwinner*. Finalment, igual que els homes, les dones sense

estudis representen els valors més alts d'abandó del mercat laboral involuntàriament a causa de la malaltia o discapacitat (22,4%).

El nivell d'estudis sembla actuar com una variable que condiciona la capacitat de decisió del temps de treball remunerat i, per tant, l'estratègia de gestió temporal i el projecte de vida de les persones especificant les diferències segons el cicle de vida i la classe social. D'una banda, a mesura que augmenta el nivell d'estudis augmenten els valors dels casos d'abandó del mercat laboral per causes voluntàries. De l'altra, sembla possible parlar de diferències entre les dones en funció del nivell d'estudis, ja que aquelles dones amb un nivell d'estudis més alt valoren un projecte de vida entorn del mercat laboral, mentre que les dones amb un nivell d'estudis més baix semblen no estar condicionades per la trajectòria laboral sinó per les responsabilitats domèstiques i familiars. Tanmateix, s'observa que entre les persones amb més nivell d'estudis es dona una diferència entre els homes i les dones, perquè els homes amb estudis secundaris tenen un comportament més similar al de les dones amb estudis universitaris. Concretament, es tracta dels col·lectius que abandonen amb més freqüència el mercat laboral per estudiar, i en el cas de les dones ho fan en menor mesura per causes domèstiques i familiars. Aquest aspecte sembla respondre a la tendència entre les dones amb nivell d'estudis més alt a un projecte de vida cada vegada més centrat en la carrera professional i menys disponibilitat absoluta pel temps de treball reproductiu. D'altra banda, els homes amb un nivell d'estudis mig-alt sembla que són els que més reconeixen el temps de treball domèstic i familiar. Entre aquests sembla possible plantejar la hipòtesi que els que tenen estudis universitaris entenen com a prioritat la carrera professional per davant de les responsabilitats familiars, a diferència dels homes amb estudis secundaris.

Les dades que recullen les figures anteriors posen de manifest l'existència de diferències en les estratègies temporals, segons la percepció i consciència de les responsabilitats laborals i domèstiques i familiars. Si bé es fa palès que es tracta d'una qüestió que mereix un tractament més específic per tal de considerar la capacitat de percepció i el significat atribuït al temps de treball remunerat i al temps de treball domèstic i familiar, s'observen alguns aspectes significatius.

**Taula 21.**

Raó per deixar el treball remunerat, per nivell d'estudis dels homes

	Sense estudis	Estudis primaris	Estudis secundaris	Estudis universitaris
Voluntàriament, volia deixar de treballar	0,8%	3,9%	2,6%	14,0%
Voluntàriament, va tenir un fill	--	--	--	4,0%
Voluntàriament, jubilació anticipada	11,1%	13,7%	8,8%	6,0%
Voluntàriament, edat jubilació	26,2%	28,8%	21,9%	34,0%
Voluntàriament, no feina	2,0%	--	--	--
Voluntàriament, estudis		2,0%	28,1%	6,0%
Involuntàriament, jubilació	14,7%	10,2%	6,1%	18,0%
Involuntàriament, acomiadament	8,3%	12,2%	6,1%	4,0%
Involuntàriament, prejubilació	9,1%	11,2%	6,1%	4,0%
Involuntàriament, fi de contracte	0,8%	2,9%	0,9%	--
Involuntàriament, malaltia	25,0%	13,7%	8,8%	10,0%
No sap	2,0%	1,5%	10,5%	--

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

**Taula 22.**

Raó per deixar el treball remunerat, per nivell d'estudis de les dones

	Sense estudis	Estudis primaris	Estudis secundaris	Estudis universitaris
Voluntàriament, volia deixar de treballar	4,2%	6,7%	12,8%	6,9%
Voluntàriament, casament	24,9%	28,0%	5,3%	13,8%
Voluntàriament, va tenir un fill	8,0%	17,7%	21,3%	13,8%
Voluntàriament, jubilació anticipada	3,5%	5,2%	1,1%	--
Voluntàriament, edat jubilació	10,2%	8,8%	3,2%	10,3%
Voluntàriament, no feina	0,7%	1,8%	3,2%	3,4%
Voluntàriament, estudis		0,6%	18,1%	24,1%
Involuntàriament, jubilació	5,2%	5,5%	5,3%	3,4%
Involuntàriament, acomiadament	7,0%	8,8%	1,1%	6,9%
Involuntàriament, prejubilació	4,0%	1,8%	--	--
Involuntàriament, fi de contracte	1,2%	2,1%	5,3%	3,4%
Involuntàriament, malaltia	22,4%	8,5%	10,6%	6,9%
No sap	8,7%	4,3%	12,8%	6,9%

Font: Elaboració pròpia amb dades del PaD. Primera onada: 2001-2002.

Sembla possible parlar de dos projectes de vida diferents que condicionen la capacitat de gestió temporal de les persones. De fet, es tracta d'una qüestió que es posa de relleu en altres estudis, entre els quals destaco la recerca elaborada pel QUIT (DGICYT SEC98-0570), en el qual es proposa una classificació de models de vida quotidiana en funció del temps central en la vida de la persona (Miguélez i Torns, 1998). En el cas que m'ocupa, penso que és possible plantejar l'existència de dos projectes de vida que influencien les estratègies temporals i, per tant, la capacitat de gestió temporal de les persones, en funció de la disponibilitat i accessibilitat pel temps de treball remunerat i el temps de treball domèstic i familiar. El primer cas correspondria al projecte de vida caracteritzat per la centralitat del temps de treball remunerat que suposa una disponibilitat absoluta per al mercat laboral, així com el fet que la persona esdevé totalment accessible per a les responsabilitats que es poden despendre d'aquesta centralitat. En canvi, el segon cas respondria al projecte de vida on el temps de treball domèstic i familiar esdevé central, la qual cosa implica la disponibilitat absoluta en detriment d'altres temps, i el fet que la persona esdevé accessible per a tots els membres de la família i les diverses responsabilitats domèstiques.

Amb relació al model *male breadwinner*, s'observa que el primer model és el que tradicionalment han seguit els homes, mentre que el segon bàsicament respon al cas de les dones. Però, a partir de les dades analitzades, sembla possible plantejar la hipòtesi d'una lleugera pèrdua de pes d'aquesta estricta divisió sexual del treball que es manifesta amb un ventall d'estratègies temporals a cavall entre els dos models extrems definits. Tanmateix, les dades analitzades posarien de relleu l'existència de la doble presència entre bona part d'aquest ventall d'estratègies temporals. Aquest aspecte ha estat analitzat en altres treballs que apunten l'heterogeneïtat de la doble presència (Torns *et al.*, 2002). En aquest sentit, també cal fer referència a un estudi anterior que apunta l'existència de models en transició entre la centralitat del temps de treball remunerat o la centralitat del temps de treball domèstic i familiar en la vida quotidiana de les persones (Miguélez i Torns, 1998).

Més enllà de les raons voluntàries o involuntàries que porten a les persones a abandonar el mercat laboral, sembla que la variable nivell d'estudis actua com un indicador de les diferències entorn de la percepció i el significat del temps quotidià amb relació

a les responsabilitats i expectatives individuals. Aquest aspecte es dona sobretot en el cas de les dones, mentre que entre els homes s'observa una major influència de la variable classe social respecte a la capacitat de decisió entorn del temps de treball remunerat. De fet, es tracta d'una qüestió prou significativa que sembla respondre al manteniment del model *male breadwinner*, ja que l'home es manté com el portador de diners a casa de manera que a menor poder adquisitiu més dependència del mercat laboral. Contràriament, la presència de la dona al mercat laboral s'entendria com un complement a l'economia domèstica, per aquesta raó la capacitat de decisió respecte al temps de treball remunerat estaria més condicionada per aspectes socioculturals que no pas per aspectes materials. Per bé que caldrà aprofundir en aquest sentit a partir de l'ús de tècniques qualitatives que permetin una major aproximació a l'imaginari social que condiciona l'estratègia de gestió temporal.

Finalment, cal destacar el que pot ser una tendència creixent entre les persones amb nivell d'estudis alt i de classe mitjana, ja que destaquen els percentatges de persones que deixen el mercat laboral perquè volen deixar de treballar. En aquest sentit, es pot relacionar aquesta tendència amb un sentit del valor del temps major més enllà del mercat laboral. Tot i que caldria precisar que en el cas de les dones es tractaria d'un aspecte més comú entre les que tenen estudis secundaris que entre les que tenen estudis universitaris. Per aquestes darreres, la disponibilitat i accessibilitat del temps de treball remunerat sembla ser més forta, i aquest aspecte es pot vincular amb una major importància de la trajectòria professional en el projecte vital.

## **APROXIMACIÓ TIPOLÒGICA A LES ESTRATÈGIES DE GESTIÓ DEL TEMPS QUOTIDIÀ**

Amb l'objectiu de sintetitzar els resultats obtinguts en l'anàlisi exposat elaboro, *ad hoc*, una aproximació tipològica de les estratègies de gestió del temps quotidià en el context català. Es tracta d'una primera classificació a títol orientatiu que busca obtenir una visió panoràmica entorn de les estratègies de gestió temporal. Per tant, no respon a una tipologia exhaustiva. A més, caldria complementar-la a partir de dades que facilitessin una millor captació de la manera en què les persones construeixen i donen sentit a les

estratègies temporals quotidianes. És a dir, les motivacions, actituds i imaginaris que guien la gestió del temps quotidià.

### **Model 1: disponibilitat i accessibilitat absoluta del temps de treball domèstic i familiar**

Aquest model es caracteritza per una disponibilitat absoluta del temps de treball domèstic i familiar de manera que la persona esdevé accessible per a tots els membres de la llar i les responsabilitats domèstiques. Des de la pràctica temporal el temps de treball domèstic i familiar esdevindria un temps rígid, ja que seria un temps ocupat de treball continu i estructurat. En canvi, el temps de treball remunerat representaria un temps flexible, ja que en cas de tenir presència en l'estratègia de gestió temporal seria de manera esporàdica i discontinua i oferiria un marge de gestió objectiva major. En aquest sentit, sembla que l'estratègia temporal es basaria en el model *male breadwinner / limited part-time* pel qual es prefereix no treballar (mercat laboral) abans que tenir un treball a temps parcial. Aquesta estratègia que respondria a l'equació cost-benefici pel fet que es busca maximitzar l'ús del temps més enllà de la seva conversió directa en diners. Aleshores, sembla possible pensar que la representació social del temps que hi ha al darrere d'aquesta estratègia temporal està vinculada a la divisió sexual del treball, amb un procés d'aculturació fort.

Bàsicament correspondria al cas de dones, de classe treballadora i nivell d'estudis baix que abandonen el mercat laboral en el moment de casar-se. Si bé també caldria tenir en compte la presència, tot i que menor, de dones amb un nivell d'estudis més alt i de classe mitjana que abandonen el mercat laboral en el moment de tenir un fill. Entre les primeres predominaria una concepció del temps industrial, mentre que entre les segones seria més adequat parlar d'una estratègia temporal modulada amb relació al temps escàs.

## **Model 2: disponibilitat absoluta pel temps de treball remunerat**

Es correspondria amb una disponibilitat pel temps de treball remunerat que suposa el valor del temps associat a l'equació temps-diner pròpia del model temporal industrial. De manera que aquest model inclou aquelles persones amb un projecte de vida definit exclusivament entorn de la trajectòria laboral, la qual cosa implica una manca de significat, i molts cops presència, del temps de treball domèstic i familiar. Des de la pràctica temporal, el temps de treball remunerat representa un temps rígid i estructurat, i el temps domèstic i familiar apareix com un temps flexible, discontinu i amb poca presència en les estratègies de gestió temporal. En aquest cas l'estratègia laboral està totalment subjecta a la lògica del mercat laboral i, per tant, la situació laboral representa un factor d'influència en la modulació de l'estratègia temporal quotidiana. Dins d'aquest grup, caldria aprofundir en les diverses manifestacions de la flexibilitat del temps de treball remunerat, és a dir, el control o imposició de la irregularitat horària de la jornada laboral.

Aquest segon model inclouria majoritàriament homes, tot i que faria referència a un perfil doble. D'una banda, homes amb un nivell d'estudis baix, de classe treballadora i bàsicament ocupats en el sector industrial i agrari; i de l'altra, homes amb estudis primaris o secundaris, de classe mitjana propietària, amb una categoria professional de tècnic mitjà. En el primer perfil, semblaria més adequat pensar en una disponibilitat absoluta pel mercat laboral i poca capacitat de decisió respecte al temps de treball remunerat. En canvi, el segon perfil és el que segurament respondria als casos de disponibilitat absoluta pel mercat laboral i una major capacitat de decisió respecte al temps de treball remunerat.

Val a dir que aquest model inclouria també aquells casos en què es treballa a temps parcial perquè no s'ha trobat una feina a jornada completa, o bé no es treballa a causa d'una malaltia o discapacitat. Es tracta de casos en què la voluntat de les persones és tenir un treball remunerat, però les circumstàncies concretes no ho permeten, per tant, persones amb un projecte de vida definit per la disponibilitat absoluta per al mercat laboral. Concretament, el primer cas semblaria més propi dels homes, joves i adults, de classe mitjana assalariada i sense estudis, enfront del segon cas que més aviat res-

pondria al perfil d'homes de classe treballadora sense estudis. A més hi ha el cas dels homes adults de classe mitjana propietària amb estudis primaris amb una feina a mitja jornada, tot i que consideren que tenen una feina a temps complet.

### **Model 3: disponibilitat i accessibilitat absoluta pel temps de treball remunerat**

Es tracta d'un model amb els mateixos trets del model anterior, però en aquest cas es donaria una diferència respecte a la dimensió de la pràctica temporal del treball remunerat. Doncs bé, aquest respondria a una estructura flexible, sobretot pel que fa a la seva distribució, la qual cosa suposa més capacitat de gestió en les estratègies de gestió temporal de les persones, però una accessibilitat absoluta. És a dir, semblaria que la disminució de la rigidesa del temps de treball remunerat implica una major exigència d'accessibilitat, ja que cal estar localitzable bona part del dia. El cas és que la manca d'una jornada laboral fixa es traduiria en la seva extensió al llarg del dia, tot i que esdevindria més permeable. Els homes, de classe mitjana propietària i assalariada, amb estudis universitaris, i directius o tècnics alts serien el perfil més proper a aquest model. També caldria incloure el cas d'algunes dones de classe mitjana, amb un nivell d'estudis alt i una categoria professional de tècnica alta i directiva entre les quals la manca de presència de temps de treball domèstic i familiar segurament s'explicaria a partir de la mercantilització d'una bona part d'aquest.

### **Model 4: doble presència (a)**

Es tractaria del model on es combinaria la disponibilitat i l'accessibilitat pel temps de treball remunerat i el temps de treball domèstic i familiar, és a dir, amb règim de doble presència. La necessitat de combinar el temps de treball remunerat i el temps de treball domèstic i familiar permet pensar en una estratègia temporal sobre la base lògica de la sincronització. Per tant, amb una concepció del temps més enllà del temps industrial de caràcter quantitatiu, lineal i diacrònic. Les dificultats que es desprenen d'aquesta situació permeten pensar en una major consciència del malestar del temps, entès com



un bé escàs. Tanmateix, la presència del temps de treball remunerat seria superior que la del temps de treball domèstic i familiar, ja que es tractaria de persones amb una feina a jornada completa que dedicarien d'una a dues hores al dia a la realització de treball domèstic i familiar. En aquest cas, des de la dimensió objectiva, ambdós temps respondrien a una estructura rígida i continua.

El perfil d'aquest model es correspondria a dones, joves i adultes, amb estudis secundaris o universitaris, una ocupació qualificada i molt probablement amb càrregues familiars (fills o cura d'adults). D'altra banda, també caldria pensar, en menor mesura, en el cas d'homes, joves i adults, de classe mitjana assalariada, amb estudis secundaris i treballadors qualificats del sector serveis, o amb estudis universitaris i càrrecs de tècnics alts i directius, ambdós segurament amb fills.

## **Model 5: doble presència (b)**

Aquest model seria una variant del model anterior on la presència del temps de treball remunerat i el temps de treball domèstic i familiar en les estratègies de gestió temporal seria més equilibrada, ja que es tractaria de persones ocupades a temps parcial. En aquest cas, no es donaria l'accessibilitat pel temps de treball remunerat, malgrat representar un temps flexible en termes de durada i moment. En canvi, el temps de treball domèstic i familiar respondria a una estructura més rígida en tant que un temps continu i estructurat que suposaria una major accessibilitat. Aquest model seria més propi del model de *male breadwinner* d'altres països europeus amb un Estat de benestar més fort que facilita l'extensió del treball a temps parcial. En aquest cas, sembla possible pensar en una disminució de les dificultats per gestionar el temps quotidià i, per tant, menys vivència del malestar del temps, per bé que una presència important del temps com a bé escàs. La maximització de l'ús del temps no estaria tan subjecta a la trajectòria laboral, i prevaldrien altres valors com per exemple el de la maternitat. Tot i que també caldria pensar en estratègies temporals que busquen combinar el temps de treball remunerat amb el temps de formació, la combinació dels quals no suposa tanta dificultat com en el cas anterior. En aquesta situació, seria lògic pensar en un projecte de vida orientat a la carrera professional, malgrat que caldria aprofundir-hi.

En funció de les dades, sembla possible parlar de l'existència d'aquest model pel cas de dones, joves i adultes, amb estudis, sobretot primaris i secundaris, de classe mitjana assalariada o classe treballadora i probablement amb càrregues familiars. I alguns homes joves i adults amb estudis primaris o secundaris, de classe treballadora i amb possibles càrregues familiars.

## **Model 6: triple presència**

Aquest seria el model propi de l'estratègia temporal definida en funció de l'opció de treballar a temps parcial per poder estudiar, per tant, orientada a desenvolupar un projecte de vida paral·lel a la trajectòria laboral. En aquest cas, el caràcter del temps de treball remunerat estaria condicionat per la categoria professional, per bé que sembla possible pensar en feines inestables i d'irregularitat horària. En canvi, el temps d'estudi, com a prioritat i eix central de l'estratègia temporal, seria l'element estructurador, de manera que tindria un caràcter rígid, estructurat i continu. El règim de triple presència vindria definit per la presència de responsabilitats més o menys fortes respecte al temps de treball domèstic i familiar. És a dir, responsabilitats que anirien més enllà del cas en què es comparteixen les feines de la llar parental. Per tant, caldria pensar en aquells casos en què s'ha format una llar pròpia amb o sense fills. La combinació d'aquests treballs generaria forces dificultats a l'hora de modular l'estratègia temporal i l'accentuació de la vivència de l'escassetat de temps. Seria l'exemple més clarificador de la vinculació directa entre la multiplicitat d'activitats i els papers assumits en la societat i la concepció del temps escàs.

Aquest seria el cas de dones joves de classe mitjana propietària o assalariada, amb estudis secundaris o universitaris, i el cas d'homes joves de classe mitjana assalariada o treballadora, amb estudis secundaris o universitaris.

## **CONCLUSIONS**

L'anàlisi exposada al llarg d'aquest treball representa una primera aproximació empírica a l'estudi de l'anomenada problemàtica del malestar del temps. En concret, s'han

estudiat tres aspectes relacionats amb la gestió del temps quotidià: la manca d'encaix entre l'estructura temporal de les societats del benestar i la vida quotidiana de bona part de la seva ciutadania; la percepció del temps escàs i les desigualtats socials relacionades amb el temps.

Respecte a les dificultats per encaixar la pauta temporal dominant i el temps quotidià s'observa que el 44% de la població catalana, segons les dades del PaD, reconeix tenir dificultats per compaginar les responsabilitats domèstiques i familiars i la vida laboral. En aquest sentit, sembla possible parlar de l'existència d'un conflicte entre la racionalitat del temps industrial i la subjectivitat temporal de la vida quotidiana. Les fonts estadístiques analitzades recullen dades de percepció de les persones però no permeten aprofundir en el significat atribuït al temps quotidià, ni en la manera en què es construeix i dóna sentit a la vida quotidiana. Tot i així, les diferències registrades segons els eixos de desigualtat fan pensar en la importància de la percepció i consciència individual a l'hora de definir l'estratègia temporal.

La constatació de les diferències entre homes i dones indicaria una major percepció del malestar del temps entre el col·lectiu de les dones que viuen en règim de doble presència. En aquests casos, es posaria de manifest la influència dels elements contextuais referits a l'augment de la presència femenina en el mercat laboral paral·lel al manteniment del model *male breadwinner*. Des d'aquesta perspectiva, sembla possible afirmar que la situació laboral homogeneïtza les dones. Tanmateix, cal aprofundir en aquesta qüestió, ja que el nivell d'estudis i la categoria professional semblen perfilar aquesta homogeneïtat genèrica. El cas és que les diferències respecte a aquestes dues variables posen de manifest diversos graus de percepció del malestar a l'hora de modular l'estratègia temporal. Aquestes variables també cal tenir-les presents pel cas dels homes.

En aquest sentit, el nivell d'estudis esdevé una variable clau, ja que a major nivell d'estudis augmenta la percepció de les dificultats. Per tant, cal pensar que en aquells casos en què no es manifesten dificultats és possible que o bé s'hagin naturalitzat, o bé no existien donada una manca de consciència i percepció de la responsabilitat que es desprèn del conjunt de tasques domèstiques i familiars en la gestió del temps quotidià. Altrament, la categoria professional sembla posar de manifest diferències, atenent a

les condicions laborals i als horaris propis de cada sector i professió. Amb relació a aquest aspecte, s'observa que és als sectors industrial i agrari on es manifesten menys dificultats a l'hora de modular l'estratègia temporal, per bé que serien els més vinculats al model *male breadwinner*. D'igual manera, les categories professionals baixes perceben en menor mesura el conflicte en la gestió i combinació del temps de treball remunerat i el temps de treball domèstic i familiar.

Pel que fa a la manifestació de l'escassetat de temps en la vida quotidiana sembla que, efectivament, la percepció del temps escàs és més freqüent entre les persones de classe i nivell d'estudi alt. Aleshores, sembla possible pensar que a la societat occidental contemporània coexisteixen dues concepcions del temps diferents a partir de les quals es modulen les estratègies temporals quotidianes: el temps mercaderia i el temps com a bé escàs, ambdós fruit de la racionalització del temps, per bé que regits per càlculs estratègics diferents. En la mesura que es dona aquesta doble concepció augmenta la complexitat de l'estructura temporal de la societat, ja que s'erosiona l'homogeneïtat pròpia de la pauta temporal industrial. Aquesta erosió té més a veure amb la representació del temps, que no pas amb la pràctica temporal, ja que es manté la importància de la jornada laboral en la definició de l'estratègia temporal. De fet, diversos estudis posen de relleu que el temps es mostra menys escàs entre persones aturades que entre les ocupades. En el cas que m'ocupa, s'observa que el temps es mostra més escàs entre aquelles persones que gaudeixen d'estabilitat econòmica i un nivell d'estudis alt. Doncs bé, entre les persones de classe social baixa i nivell d'estudis baix preval la concepció del temps mercaderia.

La primera exploració, des d'una perspectiva quantitativa, de les estratègies de gestió temporal sembla que fa pertinent la hipòtesi d'una pluralitat que encobreix una desigualtat. És a dir, que al darrere del ventall d'estratègies temporals es pot dibuixar l'eix de les desigualtats socials de temps. L'anàlisi realitzada fa pensar que la definició d'aquest eix suposa captar una complexa interacció entre el gènere, la classe social, l'edat, la situació laboral i el nivell educatiu. Així, es posa de relleu la importància de la divisió social i sexual del treball, per bé que caldria precisar la seva influència a partir d'altres factors socials.

Concretament la divisió social i sexual del treball pren la forma del model *male breadwinner*, tot i que sembla detectar-se una discreta pèrdua de la seva força estructural. Val a dir que les dades respecte a aquesta qüestió són un mica confuses, ja que coexisteix la tendència a naturalitzar el model entre les generacions més grans, una certa ruptura entre generacions intermèdies i un cert retorn a les seves pautes entre membres de les generacions més joves. La concreció d'aquesta dada sembla que ve donada per la variable classe social, donada la tendència a homogeneïtzar les estratègies de gestió temporal entre les classes mitjanes assalariades. Respecte a aquesta qüestió, altres estudis concreten que es tracta d'un fenomen que es dona en les classes mitjanes urbanes, i al·ludeixen de manera indirecta les diferències en funció del territori.

Si bé l'emergència de noves estratègies de gestió temporal entre la població catalana faria palesa la pèrdua de pes del model *male breadwinner*, les diferències de classe i gènere segueixen tenint importància en la seva definició. De fet, caldria parlar d'una major pèrdua del pes estructurador del gènere i el manteniment del de la classe social. En qualsevol cas, el caràcter complex d'aquesta qüestió fa necessari una anàlisi més detallada que tingui present altres factors socials com el cicle de vida o el nivell d'estudis.

S'observa que l'allargament del període d'estudis, com una característica pròpia de les transformacions socials de les darreres dècades, implica una major homogeneïtat entre les estratègies temporals d'homes i dones que es manté fins als 25 anys, edat en què es dona el que podria anomenar-se el factor tisora, ja que representa el moment en què se segmenta aquesta homogeneïtat per raons de gènere. A grans trets, es podria dir que al llarg de l'etapa de joventut existeix una homogeneïtat d'estratègies de gestió temporal que es manté fins al període central de l'edat adulta. Aleshores, sembla necessari vincular la variable gènere amb la variable edat, ja que aquesta combinació permet captar la diversitat d'estratègies temporals entre les dones. En aquest sentit, considero la importància de la variable cicle de vida a través de la qual és possible aprofundir de manera sintetitzada en les diferències a l'hora de gestionar el temps quotidià segons el gènere i l'edat.

Altrament, la consideració del nivell d'estudis com a variable útil per a l'aproximació al volum i les característiques de la diversitat d'estratègies de gestió temporal, sembla

actuar com un indicador del significat temporal, així com de la percepció i consciència de les responsabilitats domèstiques i familiars. Dóna compte de les diferències respecte a la percepció de la necessitat de redistribuir el temps de treball domèstic i familiar, a més de les diferències amb relació al valor del temps mercaderia o bé escàs. A través de l'anàlisi es posa de manifest un fenomen paradoxal, donat que el nivell d'estudis actua de manera inversa entre homes i dones. És a dir, entre les dones amb més nivell d'estudis augmenta la percepció de la necessitat de redistribuir la càrrega total de treball, mentre que els homes amb més nivell d'estudis tendeixen a percebre la necessitat d'assumir part de la càrrega total de treball. De cara a futures recerques, seria interessant aprofundir en la manera en què homes i dones construeixen i donen significat a les seves estratègies temporals amb relació a aquest fenomen. Més enllà d'aquest aspecte, els resultats obtinguts fan palès que es tracta d'una variable que influeix sobretot les estratègies de gestió temporal de les dones. En qualsevol cas, s'observa que la consideració de les diferències en el nivell d'estudis permet aprofundir en les desigualtats socials de temps, més enllà de les diferències de classe i gènere.

Altrament, sembla necessari considerar la importància de l'eix relacionat amb les desigualtats socials de salut a l'hora d'analitzar les diferències en la capacitat de gestió temporal de les persones. De fet, es tracta d'un aspecte que apareix en l'anàlisi d'algunes de les qüestions que planteja el PaD, que fan referència al que es pot anomenar una condició humana absolutament rellevant. El cas és que l'aparició d'un nombre important de casos en què no es treballa per malaltia o discapacitat fa necessari considerar les desigualtats de salut en la modulació de les estratègies de gestió temporal. Concretament, sembla que el que es podria anomenar la bona salut és una qüestió que apareix desigualment distribuïda en el sistema d'estratificació i que afecta directament la capacitat de control temporal. Les dades analitzades indiquen que la població més afectada per aquesta qüestió es troba entre la classe treballadora i les persones sense estudis, sobretot homes. Per aquesta raó, sembla possible plantejar les desigualtats de salut, molt vinculades a les desigualtats de classe i educació, com un element que permet aprofundir en la caracterització de la diversitat d'estratègies temporals.

En qualsevol cas, i en funció de les dades analitzades, sembla possible constatar el manteniment de la centralitat del temps de treball remunerat en l'imaginari individual.

Tanmateix, es detecten algunes tendències de canvi respecte a l'organització social del temps industrial. Aquestes tendències evoquen situacions diverses i, a vegades, contradictòries, com ara: persones que pateixen les conseqüències de la irregularitat i inestabilitat laboral; persones que treballen a temps parcial o abandonen el mercat laboral per tal de poder disposar de temps per a realitzar altres activitats com ara estudiar; persones que abandonen temporalment el mercat de treball en el moment de tenir un fill. Respecte a aquest darrer cas caldria diferenciar aquelles situacions en què l'elecció respon a la percepció d'assumir com a responsabilitat aquesta tasca, d'aquells casos en què se sobrevalora el temps de cura dels menors, en tant que reificació de la maternitat/paternitat, per sobre del temps de treball remunerat. En la mesura que aquest trencament esdevingui majoritari entre les dones caldria parlar del retorn a l'imaginari social del model *male breadwinner* per part de trajectòries biogràfiques que se n'havien desmarcat.

Amb tot, es planteja la necessitat de tenir present el procés de socialització en la mesura que influeix en el desenvolupament de les concepcions i percepcions individuals entorn del temps. En aquest sentit, l'anàlisi de les diferències en el procés d'aculturació del model *male breadwinner* segurament permetrien aprofundir en la caracterització de l'eix de desigualtats socials de temps. Ja que en la mesura que aquest procés d'aculturació es veu afectat pels canvis en l'organització del temps de treball remunerat i en l'estructura familiar, sembla que s'alteren les estratègies temporals pròpies del temps industrial. En aquesta punt, potser caldria preguntar-se fins a quin punt, com apunta J. P. Dupuy (1980), la reducció del temps a quelcom de quantificable, acumulable, susceptible de ser estalviat, emmagatzemat, intercanviat, comprat o venut és una de les marques més visibles de l'alienació i la paràlisi de l'autonomia de la societat.

Amb tot, seria suficient que aquest treball contribuís al reclam per a una consideració major de la dimensió temporal dins de la teoria social. En el cas que m'ocupa, elaboro aquest reclam a partir d'una aproximació a l'estudi de la vida quotidiana i sota l'interès per les desigualtats socials. Com apunta A. Heller (1977), l'estructura social no es reflecteix en la vida quotidiana, però la vida quotidiana sempre expressa quelcom sobre la realitat social. En qualsevol cas, la problemàtica del malestar del temps sorgeix en un context de canvi, i en aquest escenari la dimensió temporal es mostra

molt explicativa. En la mesura que això es pugui constatar en futures investigacions, s'obtidran elements teòrics i empírics susceptibles de ser usats en l'elaboració de polítiques socials orientades a gestionar les desigualtats socials de la societat occidental contemporània marcada pel malestar del temps.

## Bibliografia

AADD (2003). *Diferències i desigualtats de gènere en salut. Enquesta de salut de Barcelona 2000*. Barcelona, Observatori Barcelona - Ajuntament de Barcelona.

AADD (2000). *Working in Britan*. ESRC Future of Work Programme, Data Archive, University of Essex.

ÁLVARO PAGE, M. (1996). *Los usos del tiempo como indicadores de las discriminaciones entre los géneros*. Madrid, Instituto de la Mujer, Colecció Estudios, núm. 46.

ARTAZCOZ, L. *et al.* (2003). *Diferències i desigualtats de gènere de salut*. Barcelona, Estudis/monografies, Aj. Barcelona.

BALBO, L. (1987). *Time to care. Politiche del tempo e diritti quotidiani*. Milà, Franco Angeli.

— (1991) *Tempi di vita*. Milà, Feltrinelli.

BIMBI, F. (1995). “Metafore di genere tra lavoro non pagato e lavoro pagato. Il tempo nei rapporti sociali di sesso”, a *Polis*, núm. 3.

— (1999) “Measurement, Quality and Social Changes in Reproduction Time: the Twofold Presence of Woman and Gift Economy”, a HUFTON, O. i KRAVARITOU, Y. *Gender and the use of time*. La Haya, Kluwer Law Int.

BIMBI, F. i CAPECCHI, V. (1986). *Strutture e Strategie della vita quotidiana*. Milà, Franco Angeli.

BORRELL, C. i BENACH, J. (coords.)(2002). *Les desigualtats en la salut a Catalunya*. Barcelona, Fundació Jaume Bofill i Ed. Mediterrània. Polítiques, 35.

CAVALLI, A. (1985). *Il tempo dei Giovanni*. Bolonya, Il Mulino.

CARRASQUER, P. *et al.* (1998). “El trabajo reproductivo”, a *Papers*, núm. 55, p. 95-114.



CARRASQUER, P. i TORNÉS, T. (2002). "La doble presència", a *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 16, p. 143-152.

COLECTIVO IOÉ (1996). *Tiempo social contra reloj. Las mujeres y la transformación en los usos del tiempo*. Madrid, Instituto de la Mujer.

DUPUY, J.P. (1980). *La révolution du temps choisi*. París, Albin Michel.

DURÁN, M. A. (1986). *La jornada interminable*. Barcelona, Icaria.

— (coord.) (1998). *The future of work in Europe (gendered patterns of time distribution)*. Comissió Europea - DGV.

ELIAS, N. (1989). *Sobre el tiempo*. Madrid, Fondo de Cultura Económica.

FAGAN, C. et al. (2001). *Gender, employment and working time preferences in Europe*. Irlanda, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

GARCÍA SAINZ, C. (1998). *La carga global de trabajo. Un análisis sociológico*. Tesi doctoral, Facultad de Ciencias Políticas y Sociología, Universidad Complutense de Madrid.

GERSHUNY, J. (1994). *Changing Times*. Oxford, Oxford University Press.

HELLER, A. (1977). *Sociología de la vida cotidiana*. Barcelona, Península.

INE (2003). *Encuesta de empleo del tiempo (EET) 2002-2003*.

IZQUIERDO, M. J. (1988). *La desigualdad de las mujeres en el uso del tiempo*. Madrid, Instituto de la Mujer.

LUHMANN, N. (1992). "El futuro no puede empezar: estructuras temporales en la sociedad moderna", a RAMOS TORRE, R. (coord.). *Tiempo y sociedad*. Madrid, CIS, Col·lecció Monografies núm. 129, p. 161-182.

MIGUÉLEZ, F. i TORNÉS, T. (1992). *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990. vol. II. Treball, condicions econòmiques i formes de consum*. Barcelona, Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana-Diputació de Barcelona.

— (1998) "Introducción al análisis del trabajo y de la vida cotidiana", a *Papers*, núm. 55, p. 9-25.

MIGUÉLEZ, F. et al. (1998). "Las estructuras de sentido de la vida cotidiana", a *Papers*, núm. 55, p. 151-179.

NOWONTY, H. (1992). “Estructuración y medición del tiempo: sobre la interrelación entre los instrumentos de medición del tiempo y el tiempo social”, a RAMOS TORRE, R. (ed.). *Tiempo y sociedad*. Madrid, CIS, Colecció Monografías, núm. 129.

PERULLI, A. (1996). *Il tempo da oggetto a risorsa*. Milà, Franco Angeli.

SARALEGUI, J. (1997). “Proyecto del Instituto Nacional de Estadística para la encuesta europea de Empleo del Tiempo en España (EET) Eurostat”, a *Revista Internacional de Sociología*, núm. 18, p. 193-204.

TORNS, T. (2002). “La perspectiva de la vida quotidiana en les polítiques publiques”, a *Barcelona Societat. Revista d'informació i estudis socials*.

— (2003) *Les polítiques de temps: un repte per a les polítiques de l'Estat del Benestar*. Barcelona, Fundació Nous Horitzons.

TORNS, T. i CARRASQUER, P. (1999). “El perquè de la reproducció”, a *Papers*, núm. 59, p. 99-108.

TORNS, T. et al. (2002). *El estudio de la doble presencia: una apuesta por la conciliación de la vida laboral y familiar*. Proyecto I+D+I Exp. 37/00, Instituto de la Mujer.

TORNS, T. i MIGUÉLEZ, F. (coord.) et al. (2000). *Temps i ciutat*. Barcelona, Consell Econòmic i Social de Barcelona.

TORNS, T.; BORRAS, V. i MORENO, S. (2004). *La vida quotidiana: exploració d'un marc conceptual i d'una proposta d'indicadors*. Ajuntament de Barcelona. (Inèdit).



